

تحلیل چندبعدی مداخلات خارجی در عراق

دموکراتیزاسیون، مدرنیته و حقوق بشر
بررسی جامع هزینه‌ها و فواید مداخلات نظامی خارجی
با تمرکز بر حمله‌ی ۲۰۰۳ ایالات متحده
از منظر پژوهش‌های علمی، نظرسنجی‌ها، دیدگاه اندیشمندان
و ارزیابی سازمان‌های بین‌المللی

درباره‌ی این سند

این سند یک تحلیل پژوهشی جامع و چندبعدی از مداخلات خارجی در عراق است که بر پایه‌ی منابع علمی، نظرسنجی‌های معتبر، گزارش‌های سازمان‌های بین‌المللی و تحلیل‌های اندیشمندان عراقی و بین‌المللی تدوین شده است. هدف، ارائه‌ی تصویری متوازن و چندوجهی از پیامدهای این مداخلات با تمرکز بر حمله‌ی ۲۰۰۳ است.

کلمات کلیدی: عراق، مداخله‌ی نظامی، دموکراتیزاسیون، ملت‌سازی، حقوق بشر، تحلیل هزینه-فایده، دولت شکست‌خورده، نظرسنجی عمومی

فهرست مطالب

۹	خلاصه‌ی مدیریتی
۱۳	۱ مقدمه و چارچوب نظری
۱۳	۱.۱ طرح مسئله
۱۴	۲.۱ اهمیت موضوع
۱۴	۳.۱ چارچوب نظری
۱۴	۱.۳.۱ نظریه‌ی صلح دموکراتیک
۱۴	۲.۳.۱ نظریه‌ی ملت‌سازی خارجی
۱۴	۳.۳.۱ نظریه‌ی دولت شکست‌خورده
۱۴	۴.۳.۱ رویکرد هزینه-فایده
۱۴	۴.۱ روش‌شناسی
۱۵	۵.۱ ساختار سند
۱۷	۲ زمینه‌ی تاریخی و پیش‌زمینه‌ی مداخلات
۱۷	۱.۲ عراق تا ۱۹۹۰: شکل‌گیری دولت مدرن
۱۷	۱.۱.۲ دوره‌ی سلطنتی (۱۹۲۱-۱۹۵۸)
۱۸	۲.۱.۲ دوره‌ی جمهوری و بعث (۱۹۵۸-۲۰۰۳)
۱۸	۲.۲ جنگ خلیج فارس ۱۹۹۱ و دوره‌ی تحریم‌ها
۱۸	۳.۲ پیش‌زمینه‌ی حمله‌ی ۲۰۰۳
۱۸	۱.۳.۲ عوامل و انگیزه‌ها
۱۸	۲.۳.۲ مخالفت‌ها
۱۹	۳ ارزیابی دموکراتیزاسیون و حکمرانی
۱۹	۱.۳ دستاوردهای صوری دموکراسی
۱۹	۱.۱.۳ قانون اساسی ۲۰۰۵
۱۹	۲.۱.۳ انتخابات
۱۹	۲.۳ کاستی‌های دموکراسی عراقی
۱۹	۱.۲.۳ نظام محاصره (سه‌میة بندی فرقه‌ای-قومی)
۲۰	۲.۲.۳ فساد سیستماتیک
۲۰	۳.۲.۳ ضعف حاکمیت قانون
۲۰	۳.۳ شاخص‌های بین‌المللی دموکراسی
۲۱	۴.۳ مقایسه با نمونه‌های موفق ملت‌سازی
۲۳	۴ ارزیابی حقوق بشر و مدرنیته
۲۳	۱.۴ وضعیت حقوق بشر در دوره‌ی بعث
۲۳	۲.۴ وضعیت حقوق بشر پس از ۲۰۰۳
۲۳	۱.۲.۴ بهبودها
۲۳	۲.۲.۴ نقض‌های جدید
۲۴	۳.۴ شاخص‌های حقوق بشر

۲۴	مدرنیته و ارزش‌های مدرن	۴.۴
۲۴	توسعه‌ی انسانی	۱.۴.۴
۲۵	تحلیل هزینه‌فایده‌ی جامع	۵
۲۵	هزینه‌های انسانی	۱.۵
۲۵	تلفات مستقیم	۱.۱.۵
۲۵	آوارگی	۲.۱.۵
۲۵	هزینه‌های اقتصادی	۲.۵
۲۶	هزینه‌ها برای ایالات متحده	۱.۲.۵
۲۶	هزینه‌ها برای عراق	۲.۲.۵
۲۶	تخریب زیرساخت‌ها	۳.۵
۲۶	زیرساخت‌های برق	۱.۳.۵
۲۶	زیرساخت‌های آب و فاضلاب	۲.۳.۵
۲۷	زیرساخت‌های بهداشتی و آموزشی	۳.۳.۵
۲۷	فواید و دستاوردها	۴.۵
۲۷	ترازنامه‌ی کلی هزینه‌فایده	۵.۵
۲۸	تحلیل هزینه‌فایده بر اساس بازه‌ی زمانی	۶.۵
۲۹	نظرسنجی‌ها و دیدگاه شهروندان عراقی	۶
۲۹	مروری بر نظرسنجی‌های معتبر	۱.۶
۲۹	آیا حمله «درست» بود؟	۲.۶
۳۰	رضایت از وضعیت کلی زندگی	۳.۶
۳۰	نگرش نسبت به حضور نیروهای خارجی	۴.۶
۳۱	تحلیل تفاوت‌های جمعیت‌شناختی	۵.۶
۳۱	تفاوت‌های فرقه‌ای-قومی	۱.۵.۶
۳۱	تفاوت‌های سنی و تحصیلاتی	۲.۵.۶
۳۱	نظرسنجی‌های بارومتر عرب	۶.۶
۳۱	جنبش اکتبر ۲۰۱۹: صدای نسل جدید	۷.۶
۳۳	دیدگاه اندیشمندان و متخصصان	۷
۳۳	طیف‌بندی دیدگاه‌ها	۱.۷
۳۳	گروه اول: موافقان مشروط (اقلیت)	۱.۱.۷
۳۴	گروه دوم: منتقدان اجرا (مشروط)	۲.۱.۷
۳۴	گروه سوم: مخالفان اصولی (اکثریت در ادبیات علمی)	۳.۱.۷
۳۵	تحلیل مبنای اختلافات	۲.۷
۳۵	اندیشمندان عراقی: نگاهی دقیق‌تر	۳.۷
۳۵	فالح عبدالجبار (۱۹۴۶-۲۰۱۸)	۱.۳.۷
۳۵	سعد اسکندر (مدیر سابق آرشیو ملی عراق)	۲.۳.۷
۳۵	رشید الخیون (پژوهشگر و نویسنده)	۳.۳.۷
۳۷	ارزیابی سازمان‌های بین‌المللی	۸
۳۷	Freedom House	۱.۸
۳۷	Amnesty International	۲.۸
۳۷	HRW	۳.۸
۳۸	بانک جهانی و برنامه‌ی توسعه‌ی سازمان ملل	۴.۸
۳۸	شاخص‌های اقتصادی	۱.۴.۸
۳۹	شاخص دولت‌های شکننده (Local Ownership)	۵.۸
۳۹	شرایط و محدودیت‌های شناسایی شده توسط سازمان‌های بین‌المللی	۶.۸

۴۱	تحلیل ذی‌نفعان و بازیگران	۹
۴۱	نقشه‌ی ذی‌نفعان	۱.۹
۴۱	ذی‌نفعان داخلی: تحلیل تفصیلی	۲.۹
۴۱	شیعیان عراق (حدود ۶۰% جمعیت)	۱.۲.۹
۴۲	سنی‌های عراق (حدود ۲۰% جمعیت)	۲.۲.۹
۴۲	کردهای عراق (حدود ۱۵-۲۰% جمعیت)	۳.۲.۹
۴۲	اقلیت‌ها (مسیحیان، ایزدی‌ها، ترکمن‌ها، صابئین)	۴.۲.۹
۴۳	ذی‌نفعان خارجی	۳.۹
۴۳	ایالات متحده آمریکا	۱.۳.۹
۴۳	جمهوری اسلامی ایران	۲.۳.۹
۴۳	ترکیه	۳.۳.۹
۴۳	عربستان سعودی و کشورهای عربی خلیج فارس	۴.۳.۹
۴۳	سازمان ملل متحد	۵.۳.۹
۴۴	تحلیل تعاملات بین ذی‌نفعان	۴.۹
۴۴	ماتریس منافع-قدرت ذی‌نفعان	۵.۹
۴۵	برندگان و بازندگان حمله‌ی ۲۰۰۳	۱۰
۴۵	مقدمه: معیارهای سنجش	۱.۱۰
۴۵	برندگان نسبی	۲.۱۰
۴۵	اقلیم کردستان عراق	۱.۲.۱۰
۴۶	جمهوری اسلامی ایران	۲.۲.۱۰
۴۶	نخبگان سیاسی شیعه	۳.۲.۱۰
۴۶	شرکت‌های نظامی و امنیتی خصوصی	۴.۲.۱۰
۴۶	بازندگان	۳.۱۰
۴۷	مردم عادی عراق	۱.۳.۱۰
۴۷	سنی‌های عراق	۲.۳.۱۰
۴۷	اقلیت‌های دینی	۳.۳.۱۰
۴۷	میراث فرهنگی و تمدنی	۴.۳.۱۰
۴۸	ایالات متحده آمریکا	۵.۳.۱۰
۴۸	جدول جامع برندگان و بازندگان	۴.۱۰
۴۸	تحلیل: چرا ایران بزرگ‌ترین برنده شد؟	۵.۱۰
۴۹	تحلیل: آبرونی تاریخی	۶.۱۰
۵۱	جمع‌بندی و نتیجه‌گیری	۱۱
۵۱	پاسخ به پرسش‌های پژوهش	۱.۱۱
۵۱	آیا مداخلات به دموکراتیزاسیون کمک کرد؟	۱.۱.۱۱
۵۱	آیا به مدرنیته و ارزش‌های مدرن کمک کرد؟	۲.۱.۱۱
۵۱	آیا به حقوق بشر کمک کرد؟	۳.۱.۱۱
۵۱	آیا کیفیت زندگی بهبود یافت؟	۴.۱.۱۱
۵۲	اجماع علمی	۲.۱۱
۵۲	درس‌های آموخته	۳.۱۱
۵۲	سناریوی ضدواقعی: اگر حمله نمی‌شد چه؟	۴.۱۱
۵۳	کلام آخر	۵.۱۱
۵۵	گاه‌شمار تفصیلی حوادث	
۵۵	گاه‌شمار ۲۰۰۳-۲۰۲۳	۱.
۵۷	اینفوگرافی هزینه‌ها و فواید در هر مقطع	

۵۷	۲.	نمودار جریان زمانی
۵۷	۳.	نمودار تجمعی هزینه‌ها
۵۷	۴.	نمودار مقایسه‌ای وضعیت عراق: قبل و بعد
۶۱		فهرست منابع اصلی نظرسنجی‌ها
۶۳		واژه‌نامه‌ی تخصصی
۶۵		تحلیل تطبیقی: عراق در مقایسه با سایر تجربه‌های ملت‌سازی
۶۵	۵.	جدول تطبیقی جامع
۶۶	۶.	تحلیل علل تفاوت
۶۶	۱.۶.	چرا آلمان و ژاپن موفق شدند؟
۶۶	۲.۶.	چرا عراق موفق نشد؟
۶۶	۷.	نمودار عنکبوتی مقایسه‌ای
۶۷		مدل تحلیلی ذی‌نفعان
۶۷	۸.	ماتریس قدرت-منفعت
۶۸	۹.	تحلیل آسیب‌پذیری
۶۹		جدول جامع منابع پژوهشی کلیدی
۷۱		تحلیل SWOT عراق پس از ۲۰۰۳
۷۳		منابع و مآخذ

فهرست جداول

۱۰	.....	خلاصه‌ی ارزیابی چندبعدی مداخلات خارجی در عراق	۱
۱۱	.....	خلاصه‌ی برندگان و بازندگان حمله‌ی ۲۰۰۳	۲
۱۹	.....	انتخابات پارلمانی عراق پس از ۲۰۰۳	۱.۳
۲۰	.....	رتبه‌ی عراق در شاخص ادراک فساد (از ۱۰۰)	۲.۳
۲۱	.....	مقایسه‌ی شرایط ملت‌سازی: عراق در برابر آلمان و ژاپن	۳.۳
۲۴	.....	مقایسه‌ی شاخص‌های حقوق بشر: قبل و بعد از ۲۰۰۳	۱.۴
۲۵	.....	برآوردهای مختلف تلفات انسانی جنگ عراق	۱.۵
۲۶	.....	هزینه‌های اقتصادی جنگ عراق برای ایالات متحده	۲.۵
۲۶	.....	هزینه‌های اقتصادی جنگ برای عراق	۳.۵
۲۷	.....	فواید و دستاوردهای مداخله‌ی ۲۰۰۳	۴.۵
۲۸	.....	ارزیابی هزینه-فایده بر اساس بازه‌ی زمانی	۵.۵
۲۹	.....	پاسخ عراقی‌ها به پرسش: «آیا حمله‌ی ۲۰۰۳ درست بود؟» (درصد موافق)	۱.۶
۳۰	.....	رضایت عراقی‌ها از وضعیت کلی کشور (درصد رضایت‌مندان)	۲.۶
۳۰	.....	نگرش عراقی‌ها نسبت به حضور نیروهای ائتلاف	۳.۶
۳۱	.....	یافته‌های کلیدی بارومتر عرب (عراق)	۴.۶
۳۵	.....	مبنای اختلاف دیدگاه‌ها درباره‌ی مداخله در عراق	۱.۷
۳۷	.....	ارزیابی Human Rights Watch (HRW) از عراق	۱.۸
۳۹	.....	رتبه‌ی عراق در شاخص دولت‌های شکننده	۲.۸
۴۴	.....	ماتریس منافع-قدرت ذی‌نفعان در عراق پس از ۲۰۰۳	۱.۹
۴۷	.....	تأثیر بر اقلیت‌های دینی عراق	۱.۱۰
۴۸	.....	ترازنامه‌ی مداخله برای ایالات متحده	۲.۱۰
۴۸	.....	جدول جامع برندگان و بازندگان حمله‌ی ۲۰۰۳	۳.۱۰
۵۵	.....	گاه‌شمار تفصیلی حوادث عراق (۲۰۰۳-۲۰۲۳)	۱
۶۱	.....	فهرست نظرسنجی‌های اصلی مورد استفاده	۲
۶۳	.....	واژه‌نامه‌ی تخصصی فارسی-انگلیسی	۳
۶۵	.....	مقایسه‌ی تطبیقی تجربه‌های ملت‌سازی خارجی	۴
۶۹	.....	منابع پژوهشی کلیدی درباره‌ی مداخله در عراق	۵

فهرست تصاویر

۱۳	دورنمای نمادین از یک بغداد بازسازی شده و مدرن - نمادی از امید پس از دهه‌ها جنگ	۱.۱
۱۷	میراث فرهنگی و تمدنی بین‌النهرین - تمدنی که بارها تخریب و بازسازی شده است	۱.۲
۲۰	روند شاخص‌های دموکراسی عراق (۲۰۰۶-۲۰۲۳)	۱.۳
۲۴	روند شاخص توسعه‌ی انسانی عراق و اردن	۱.۴
۲۷	ترازنامه‌ی هزینه-فایده‌ی مداخله‌ی ۲۰۰۳ (مقیاس ۱۰- تا +۱۰)	۱.۵
۳۰	روند پاسخ‌های مثبت به پرسش «آیا حمله‌ی ۲۰۰۳ درست بود؟» - تفکیک قومی-مذهبی	۱.۶
۳۸	روند Fragile States Index سرانه‌ی عراق (۲۰۰۰-۲۰۲۳) - منبع: بانک جهانی	۱.۸
۴۱	تحلیل ژئوپلیتیکی و نقشه‌ی ذی‌نفعان عراق - نمادی از تداخل منافع منطقه‌ای و بین‌المللی	۱.۹
۴۲	نقشه‌ی ذی‌نفعان مداخله‌ی ۲۰۰۳ در عراق	۲.۹
۴۴	نقشه‌ی تعاملات بین ذی‌نفعان کلیدی در عراق پس از ۲۰۰۳	۳.۹
۵۷	اینفوگرافی هزینه‌ها و فواید مداخله‌ی ۲۰۰۳ در هر مقطع زمانی	۱
۵۸	تلفات تجمعی غیرنظامی عراق (۲۰۰۳-۲۰۲۳)	۲
۵۹	مقایسه‌ی رادار: عراق قبل و بعد از ۲۰۰۳ (مقیاس ۰-۱۰)	۳
۶۷	ماتریس قدرت-منفعت ذی‌نفعان مداخله‌ی ۲۰۰۳	۵
	تحلیل Stiglitz, J. E., & Bilmes, L. J. (2008). <i>The Three Trillion Dollar War: The True Cost of the Iraq Conflict</i> . W.W. Norton & Company.	۶
۷۱	عراق پس از ۲۰۰۳	

خلاصه‌ی مدیریتی

مقدمه و هدف

این سند تحلیلی جامع، به بررسی چندبعدی مداخلات نظامی خارجی در عراق، با تمرکز ویژه بر حمله‌ی ۲۰۰۳ ائتلاف به رهبری ایالات متحده می‌پردازد. پرسش محوری آن است که آیا این مداخلات به دموکراتیزاسیون، حصول مدرنیته، ارتقای حقوق بشر و بهبود کیفیت زندگی شهروندان عراقی کمک کرده‌اند یا خیر.

یافته‌های کلیدی

۱. از منظر دموکراتیزاسیون

- عراق پس از ۲۰۰۳ شاهد برگزاری انتخابات متعدد، تصویب قانون اساسی جدید (۲۰۰۵) و ایجاد نهادهای دموکراتیک شد.
- اما دموکراسی حاصل عمدتاً **دموکراسی فرقه‌ای** (محاصره) است که بر سهمیه‌بندی قومی-مذهبی (محاصره) استوار شده و از دموکراسی لیبرال فاصله‌ی قابل توجهی دارد.
- شاخص دموکراسی "Not Free" عراق را در دسته‌ی "Partly Free" تا Economist Intelligence Unit قرار می‌دهد (امتیاز ۲۹ از ۱۰۰ در ۲۰۲۳).
- شاخص دموکراسی Freedom House عراق را در زمره‌ی **رژیم‌های اقتدارگرا** (Freedom House) رتبه‌بندی کرده است (امتیاز ۳/۱۳ از ۱۰ در ۲۰۲۳).

۲. از منظر حقوق بشر

- سقوط رژیم بعث، پایان یک دوره‌ی طولانی نقض سیستماتیک حقوق بشر (از جمله حمله‌ی شیمیایی حلبچه، انفال، سرکوب شیعیان جنوب) بود.
- اما دوره‌ی پس از ۲۰۰۳ خود شاهد نقض‌های گسترده‌ی حقوق بشر شد: شکنجه در ابوغریب، کشتار غیرنظامیان، آوارگی میلیونی، و ظهور داعش.
- گزارش‌های Amnesty International و Lancet نشان‌دهنده‌ی بهبود اندک و ناپایدار وضعیت حقوق بشر در عراق است.

۳. از منظر هزینه‌فایده

- هزینه‌های انسانی: برآوردها از ۱۵۰'۰۰۰ تا بیش از ۶۰۰'۰۰۰ کشته غیرنظامی عراقی متغیر است (مطالعه‌ی Lancet ۲۰۰۶؛ پروژه‌ی Stiglitz & Bilmes, 2008).
- آوارگی: حدود ۴/۷ میلیون آواره‌ی داخلی و خارجی تا ۲۰۰۸.

- هزینه‌های اقتصادی: هزینه‌ی مستقیم جنگ برای آمریکا حدود ۲ تریلیون دلار (ABC News/BBC/NHK) و هزینه‌ی کل (با احتساب هزینه‌های بلندمدت) تا ۳ تریلیون دلار برآورد شده است.
- تخریب زیرساخت: ویرانی گسترده‌ی زیرساخت‌های آب، برق، بهداشت و آموزش.

۴. از منظر نظرسنجی‌های عمومی

- نظرسنجی‌های Gallup (۲۰۰۹-۲۰۰۴) نشان‌دهنده‌ی کاهش تدریجی حمایت عراقی‌ها از حضور نیروهای خارجی است.
- در ۲۰۰۴ حدود ۳۹٪ عراقی‌ها حمله را «درست» می‌دانستند، اما تا ۲۰۰۷ این رقم به کمتر از ۲۰٪ کاهش یافت.
- تفاوت‌های قومی-مذهبی چشمگیر: کردها عمدتاً موافق، شیعیان دوگانه، و سنی‌ها عمدتاً مخالف بودند.
- نظرسنجی‌های External State-Building و Pew Research Center نتایج مشابهی را نشان می‌دهند.

۵. جمع‌بندی

نتیجه‌گیری کلان

مداخله‌ی ۲۰۰۳ در عراق نمونه‌ای پیچیده و چندوجهی از **ملت‌سازی خارجی** (Humanitarian Intervention) است. از یک سو، رژیم استبدادی بعث را سرنگون کرد و فضایی برای مشارکت سیاسی ایجاد نمود. از سوی دیگر، هزینه‌های انسانی، اقتصادی و اجتماعی آن فاجعه‌بار بود. اجماع غالب در ادبیات علمی بر آن است که هزینه‌ها به‌طور قابل توجهی بر فواید غلبه داشته‌اند، هر چند ارزیابی نهایی به افق زمانی، معیارهای سنجش و موضع‌هنجاری تحلیل‌گر بستگی دارد.

جدول ۱: خلاصه‌ی ارزیابی چندبعدی مداخلات خارجی در عراق

ارزیابی	یافته‌ی کلیدی	بُعد
+	برگزاری انتخابات و تصویب قانون اساسی	دموکراسی صوری
--	محاصره‌ی فرقه‌ای و فساد سیستماتیک	دموکراسی ماهوی
--	نقض گسترده، ابوغریب، کشتار غیرنظامیان	حقوق بشر (کوتاه‌مدت)
±	بهبود جزئی و ناپایدار	حقوق بشر (بلندمدت)
-	کاهش شدید و بازیابی بطنی	کیفیت زندگی
--	بی‌ثباتی مزمن، ظهور داعش	ثبات سیاسی
-	نفوذ شدید بازیگران خارجی	استقلال و حاکمیت
+	بهبود نسبت به دوره‌ی بعث	آزادی بیان و رسانه

برندگان و بازندگان

جدول ۲: خلاصه‌ی برندگان و بازندگان حمله‌ی ۲۰۰۳

شرح	دسته
خودمختاری گسترده، رشد اقتصادی، امنیت نسبی دستیابی به قدرت سیاسی پس از دهه‌ها سرکوب افزایش چشمگیر نفوذ منطقه‌ای	برندگان نسبی اقلیم کردستان احزاب شیعه جمهوری اسلامی ایران
تلفات انسانی، آوارگی، فقر، بی‌امنیتی از دست دادن قدرت سیاسی، تهمیش تخریب و تضعیف شدید هزینه‌های سنگین، اعتبار مخدوش	بازندگان مردم عادی عراق سنی‌های عراق زیرساخت‌ها و دولت مرکزی ایالات متحده آمریکا

فصل ۱

مقدمه و چارچوب نظری

شکل ۱.۱: دورنمای نمادین از یک بغداد بازسازی شده و مدرن - نمادی از امید پس از دهه‌ها جنگ

۱.۱ طرح مسئله

عراق در طول تاریخ معاصر خود، بارها هدف مداخلات نظامی خارجی قرار گرفته است. از مهم‌ترین این مداخلات می‌توان به جنگ خلیج فارس (۱۹۹۱) و حمله‌ی ائتلاف به رهبری ایالات متحده در مارس ۲۰۰۳ اشاره کرد. حمله‌ی ۲۰۰۳ که بر پایه‌ی ادعای وجود سلاح‌های کشتار جمعی و ارتباط صدام حسین با تروریسم توجیه شد، عراق را وارد دوره‌ای پرآشوب از بی‌ثباتی، خشونت فرقه‌ای، و تلاش برای بازسازی دولت و ملت کرد. پرسش اصلی این پژوهش آن است:

آیا مداخلات نظامی خارجی در عراق، به‌ویژه حمله‌ی ۲۰۰۳، به دموکراتیزاسیون، حصول مدرنیته، ارتقای حقوق بشر و بهبود کیفیت زندگی شهروندان عراقی کمک کرده‌اند؟

۲.۱ اهمیت موضوع

بررسی پیامدهای مداخله در عراق نه تنها از منظر تاریخی و علمی اهمیت دارد، بلکه درس‌هایی بنیادین برای سیاست‌گذاری بین‌المللی، مداخلات بشردوستانه (Nation-Building)، و نظریه‌های ملت‌سازی (Case Studies) در بر دارد. تجربه‌ی عراق امروزه یکی از مهم‌ترین مطالعات موردی (Democratic Peace Theory) در ادبیات علوم سیاسی و روابط بین‌الملل است.

۳.۱ چارچوب نظری

۱.۳.۱ نظریه‌ی صلح دموکراتیک

نظریه‌ی صلح دموکراتیک (Neoconservatives) که ریشه در اندیشه‌های کانت دارد، مدعی است که دموکراسی‌ها کمتر با یکدیگر وارد جنگ می‌شوند. بر همین اساس، برخی محافظه‌کاران نو (External State-Building) در آمریکا استدلال کردند که دموکراتیزاسیون عراق می‌تواند اثر دومینویی در خاورمیانه داشته باشد و به صلح منطقه‌ای بینجامد (kant ۱۹۸۳ doyle).

۲.۳.۱ نظریه‌ی ملت‌سازی خارجی

ادبیات ملت‌سازی خارجی (Failed State) شرایطی را بررسی می‌کند که تحت آن‌ها مداخله‌ی خارجی می‌تواند به ایجاد نهادهای دموکراتیک و پایدار منجر شود. نمونه‌های موفق شامل آلمان و ژاپن پس از جنگ جهانی دوم است، اما تفاوت‌های ساختاری عمده‌ای بین این موارد و عراق وجود دارد (america ۲۰۰۳ dobbins ; statebuilding ۲۰۰۴ fukuyama).

۳.۳.۱ نظریه‌ی دولت شکست‌خورده

مفهوم دولت شکست‌خورده (Fragile States Index) به وضعیتی اشاره دارد که در آن دولت مرکزی توان اعمال حاکمیت مؤثر بر قلمروی خود را از دست می‌دهد. شاخص دولت‌های شکننده (Cost-Benefit Analysis) عراق را مکرراً در میان شکننده‌ترین دولت‌های جهان رتبه‌بندی کرده است (saving ۱۹۹۲ helman).

۴.۳.۱ رویکرد هزینه-فایده

تحلیل هزینه-فایده (Meta-Analysis) در ارزیابی مداخلات نظامی، هزینه‌های مستقیم و غیرمستقیم (انسانی، اقتصادی، اجتماعی، زیرساختی) را در برابر منافع حاصله (دموکراسی، حقوق بشر، امنیت) می‌سنجد. جوزف استیگلitz و لیندا بیلمز (three ۲۰۰۸ stiglitz) در کتاب مهم خود، هزینه‌ی جنگ عراق را تا ۳ تریلیون دلار برآورد کردند.

۴.۱ روش‌شناسی

این پژوهش از روش تحلیل اسنادی و فراتحلیل (Peer-Reviewed Journals) بهره می‌گیرد و منابع زیر را بررسی می‌کند:

۱. پژوهش‌های علمی منتشرشده در نشریات معتبر (Gallup, Pew, ABC/BBC)

۲. نظرسنجی‌های معتبر بین‌المللی (UN, HRW, Amnesty, Freedom House)

۳. گزارش‌های سازمان‌های بین‌المللی (World Bank, IMF, UNDP)

۴. آثار اندیشمندان و متخصصان عراقی و بین‌المللی

۵. داده‌های آماری اقتصادی و اجتماعی (UNICEF)

۵.۱ ساختار سند

این سند در فصل‌های زیر سازمان‌دهی شده است:

- فصل ۲: زمینه‌ی تاریخی و پیش‌زمینه‌ی مداخلات
- فصل ۳: ارزیابی دموکراتیزاسیون و حکمرانی
- فصل ۴: ارزیابی حقوق بشر و مدرنیته
- فصل ۵: تحلیل هزینه-فایده
- فصل ۶: نظرسنجی‌ها و دیدگاه شهروندان عراقی
- فصل ۷: دیدگاه اندیشمندان و متخصصان
- فصل ۸: ارزیابی سازمان‌های بین‌المللی
- فصل ۹: تحلیل ذی‌نفعان و بازیگران
- فصل ۱۰: برندگان و بازندگان
- فصل ۱۱: جمع‌بندی و نتیجه‌گیری
- پیوست الف: گاه‌شمار تفصیلی حوادث
- پیوست ب: اینفوگرافی هزینه‌ها و فواید در هر مقطع

فصل ۲

زمینه‌ی تاریخی و پیش‌زمینه‌ی مداخلات

شکل ۱.۲: میراث فرهنگی و تمدنی بین‌النهرین - تمدنی که بارها تخریب و بازسازی شده است

۱.۲ عراق تا ۱۹۹۰: شکل‌گیری دولت مدرن

عراق مدرن از دل فروپاشی امپراتوری عثمانی و تحت قیمومیت بریتانیا (۱۹۲۰-۱۹۳۲) شکل گرفت. مرزهای مصنوعی عراق، سه ایالت عثمانی (موصل، بغداد، بصره) با ترکیب جمعیتی متنوع (عرب شیعه، عرب سنی، کرد) را در قالب یک دولت-ملت واحد گرد آورد.

۱.۱.۲ دوره‌ی سلطنتی (۱۹۲۱-۱۹۵۸)

پادشاهی هاشمی عراق تحت نفوذ بریتانیا شکل گرفت. نظام سیاسی عمدتاً نخبه‌گرا و شهری بود و مشارکت سیاسی محدودی داشت.

۲.۱.۲ دوره‌ی جمهوری و بعث (۱۹۵۸-۲۰۰۳)

کودتای عبدالکریم قاسم (۱۹۵۸) پادشاهی را سرنگون کرد. پس از یک دوره‌ی بی‌ثباتی، حزب بعث در ۱۹۶۸ قدرت را به‌دست گرفت و صدام حسین در ۱۹۷۹ به‌طور رسمی رهبری را بر عهده گرفت. دوره‌ی حکومت صدام حسین با مشخصه‌های زیر همراه بود:

- نظام تک‌حزبی و توتالیتر
- سرکوب سیستماتیک مخالفان (سنی‌های غیربعثی، شیعیان، کردها)
- جنگ ایران-عراق (۱۹۸۰-۱۹۸۸) با حدود یک میلیون تلفات
- حمله‌ی شیمیایی به حلبچه (۱۹۸۸) و عملیات انفال علیه کردها
- حمله به کویت (۱۹۹۰) و سرکوب قیام‌های ۱۹۹۱

۲.۲ جنگ خلیج فارس ۱۹۹۱ و دوره‌ی تحریم‌ها

حمله‌ی عراق به کویت و پاسخ نظامی ائتلاف بین‌المللی (عملیات طوفان صحرا) اولین مداخله‌ی نظامی بزرگ خارجی پس از جنگ سرد در عراق بود. پس از آزادسازی کویت:

- تحریم‌های اقتصادی شدید شورای امنیت سازمان ملل اعمال شد
- مناطق پرواز ممنوع در شمال و جنوب عراق ایجاد شد
- تحریم‌ها تأثیر ویرانگری بر مردم عادی داشت: تخمین UNICEF از مرگ ۵۰۰۰۰۰۰ کودک عراقی بر اثر تحریم‌ها (هرچند این رقم مورد مناقشه است)

۳.۲ پیش‌زمینه‌ی حمله‌ی ۲۰۰۳

۱.۳.۲ عوامل و انگیزه‌ها

۱. ادعای سلاح‌های کشتار جمعی: دولت بوش مدعی شد عراق دارای سلاح‌های کشتار جمعی فعال است - ادعایی که بعداً نادرست ثابت شد.
۲. «جنگ علیه ترور»: پس از حملات ۱۱ سپتامبر ۲۰۰۱، دولت بوش ارتباطی میان صدام و القاعده ادعا کرد - ادعایی که هرگز اثبات نشد.
۳. پروژه‌ی محافظه‌کاران نو: دموکراتیزاسیون خاورمیانه از طریق تغییر رژیم در عراق.
۴. ملاحظات ژئوپلیتیکی و نفتی: کنترل دومین ذخایر بزرگ نفتی جهان.

۲.۳.۲ مخالفت‌ها

حمله بدون مجوز صریح شورای امنیت سازمان ملل انجام شد و با مخالفت گسترده‌ی بین‌المللی (فرانسه، آلمان، روسیه) و اعتراضات میلیونی جهانی مواجه شد. دبیرکل سازمان ملل (کوفی عنان) آن را «غیرقانونی» خواند.

فصل ۳

ارزیابی دموکراتیزاسیون و حکمرانی

۱.۳ دستاوردهای صوری دموکراسی

۱.۱.۳ قانون اساسی ۲۰۰۵

قانون اساسی جدید عراق در اکتبر ۲۰۰۵ به فراندوم گذاشته شد و با ۷۸٪ آرای موافق تصویب شد. این قانون:

- عراق را جمهوری فدرال پارلمانی اعلام کرد
- فدرالیسم و خودمختاری اقلیم کردستان را به رسمیت شناخت
- آزادی بیان، مطبوعات و تجمع را تضمین کرد (در ظاهر)
- اسلام را منبع اصلی قانون گذاری قرار داد

۲.۱.۳ انتخابات

عراق پس از ۲۰۰۳ شاهد برگزاری چندین دوره انتخابات پارلمانی (۲۰۰۵، ۲۰۰۵، ۲۰۱۰، ۲۰۱۴، ۲۰۱۸، ۲۰۲۱) و انتخابات استانی بود.

جدول ۱.۳: انتخابات پارلمانی عراق پس از ۲۰۰۳

ارزیابی	ویژگی اصلی	مشارکت	سال
متوسط	تحریم سنی ها، اولین انتخابات آزاد	۵۸٪	ژانویه ۲۰۰۵
خوب	بالاترین مشارکت، پس از قانون اساسی	۷۹٪	دسامبر ۲۰۰۵
متوسط	بحران تشکیل دولت (۹ ماه)، رقابتی	۶۲٪	۲۰۱۰
ضعیف	در اوج بحران داعش	۶۰٪	۲۰۱۴
ضعیف	کمترین مشارکت، سرخوردگی عمومی	۴۴٪	۲۰۱۸
ضعیف	پس از جنبش اکتبر، بی اعتمادی گسترده	۴۱٪	۲۰۲۱

۲.۳ کاستی های دموکراسی عراقی

۱.۲.۳ نظام محاصره (سه میه بندی فرقه ای-قومی)

مهم ترین آسیب ساختاری دموکراسی عراقی، نظام محاصره (Transparency International) است. این نظام غیررسمی اما نهادینه شده، مناصب دولتی را بر اساس هویت فرقه ای و قومی (نه شایستگی یا رقابت سیاسی) توزیع می کند:

- ریاست جمهوری: کرد
- نخست‌وزیری: شیعه
- ریاست مجلس: سنی

۲.۲.۳ فساد سیستماتیک

عراق مکرراً در میان فاسدترین کشورهای جهان رتبه‌بندی شده است. شاخص ادراک فساد الش عبی ال حش د/PMF:

جدول ۲.۳: رتبه‌ی عراق در شاخص ادراک فساد (از ۱۰۰)

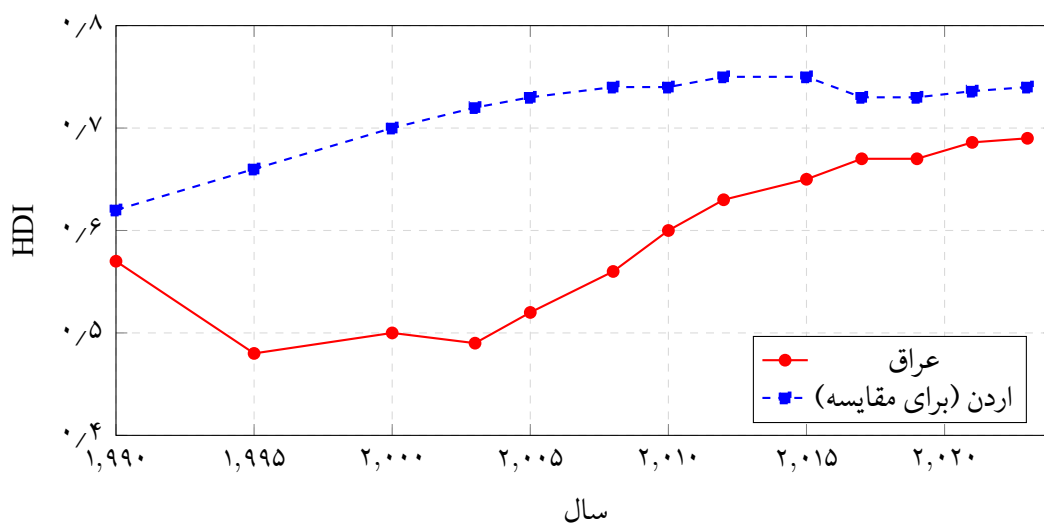
سال	امتیاز (از ۱۰۰)	رتبه‌ی جهانی
۲۰۰۵	۲/۲ (از ۱۰)	۱۳۷ از ۱۵۹
۲۰۱۰	۱/۵ (از ۱۰)	۱۷۵ از ۱۷۸
۲۰۱۵	۱۶	۱۶۱ از ۱۶۸
۲۰۲۰	۲۱	۱۶۰ از ۱۸۰
۲۰۲۳	۲۳	۱۵۴ از ۱۸۰

۳.۲.۳ ضعف حاکمیت قانون

- دستگاه قضایی تحت نفوذ احزاب و شبه‌نظامیان
- ناتوانی دولت مرکزی در انحصار مشروع خشونت
- حضور شبه‌نظامیان مسلح خارج از کنترل دولت (PMF)

۳.۳ شاخص‌های بین‌المللی دموکراسی

روند شاخص توسعه‌ی انسانی عراق

شکل ۱.۳: روند شاخص‌های دموکراسی عراق (۲۰۰۶-۲۰۲۳)

۴.۳ مقایسه با نمونه‌های موفق ملت‌سازی

جدول ۳.۳: مقایسه‌ی شرایط ملت‌سازی: عراق در برابر آلمان و ژاپن

عراق (۲۰۰۳)	ژاپن (۱۹۴۵)	آلمان (۱۹۴۵)	عامل
پایین (چندقومیتی)	بسیار بالا	بالا	همگونی قومی
ناچیز	تایشو	وایمار	تجربه‌ی دموکراتیک
وابسته به نفت	صنعتی	صنعتی	سطح توسعه
پایین	بالا	بالا	اجماع بین‌المللی
ناکافی	ده‌ها سال	ده‌ها سال	مدت حضور نظامی
ناکافی و ناهماهنگ	بازسازی جامع	پلن مارشال	تعهد به بازسازی

فصل ۴

ارزیابی حقوق بشر و مدرنیته

۱.۴ وضعیت حقوق بشر در دوره‌ی بعث

رژیم بعث صدام حسین یکی از بدترین ناقضان حقوق بشر در تاریخ معاصر بود:

- عملیات انفال (۱۹۸۶-۱۹۸۹): نسل‌کشی کردها با ۵۰۰'۰۰۰ تا ۱۸۲'۰۰۰ کشته
- حمله‌ی شیمیایی حلبچه (۱۹۸۸): حدود ۵'۰۰۰ کشته
- سرکوب قیام ۱۹۹۱: ۳۰۰'۰۰۰ تا ۱۰۰'۰۰۰ کشته (شیعیان جنوب و کردهای شمال)
- گورهای دسته‌جمعی: بیش از ۲۷۰ گور دسته‌جمعی شناسایی شده
- سرکوب سیستماتیک: شکنجه، اعدام‌های خودسرانه، ناپدیدسازی اجباری

۲.۴ وضعیت حقوق بشر پس از ۲۰۰۳

۱.۲.۴ بهبودها

- پایان سرکوب سیستماتیک دولتی از نوع رژیم بعث
- آزادی نسبی مطبوعات و رسانه‌ها (صدها روزنامه و کانال تلویزیونی جدید)
- آزادی نسبی احزاب سیاسی و جامعه‌ی مدنی
- به رسمیت شناختن حقوق کردها و فدرالیسم

۲.۲.۴ نقض‌های جدید

- ابوغریب (۲۰۰۴): شکنجه و تحقیر زندانیان عراقی توسط نیروهای آمریکایی
- کشتار غیرنظامیان: حادثه‌ی حدیثه (۲۰۰۵)، میدان نسور بغداد توسط بلک‌واتر (۲۰۰۷)
- خشونت فرقه‌ای: جنگ داخلی ۲۰۰۶-۲۰۰۸ با ده‌ها هزار کشته
- داعش (۲۰۱۴-۲۰۱۷): نسل‌کشی ایزدی‌ها، بردگی جنسی، تخریب میراث فرهنگی
- سرکوب جنبش اکتبر (۲۰۱۹): بیش از ۶۰۰ کشته و ۲۰۰'۰۰۰ زخمی

۳.۴ شاخص‌های حقوق بشر

جدول ۱.۴: مقایسه‌ی شاخص‌های حقوق بشر: قبل و بعد از ۲۰۰۳

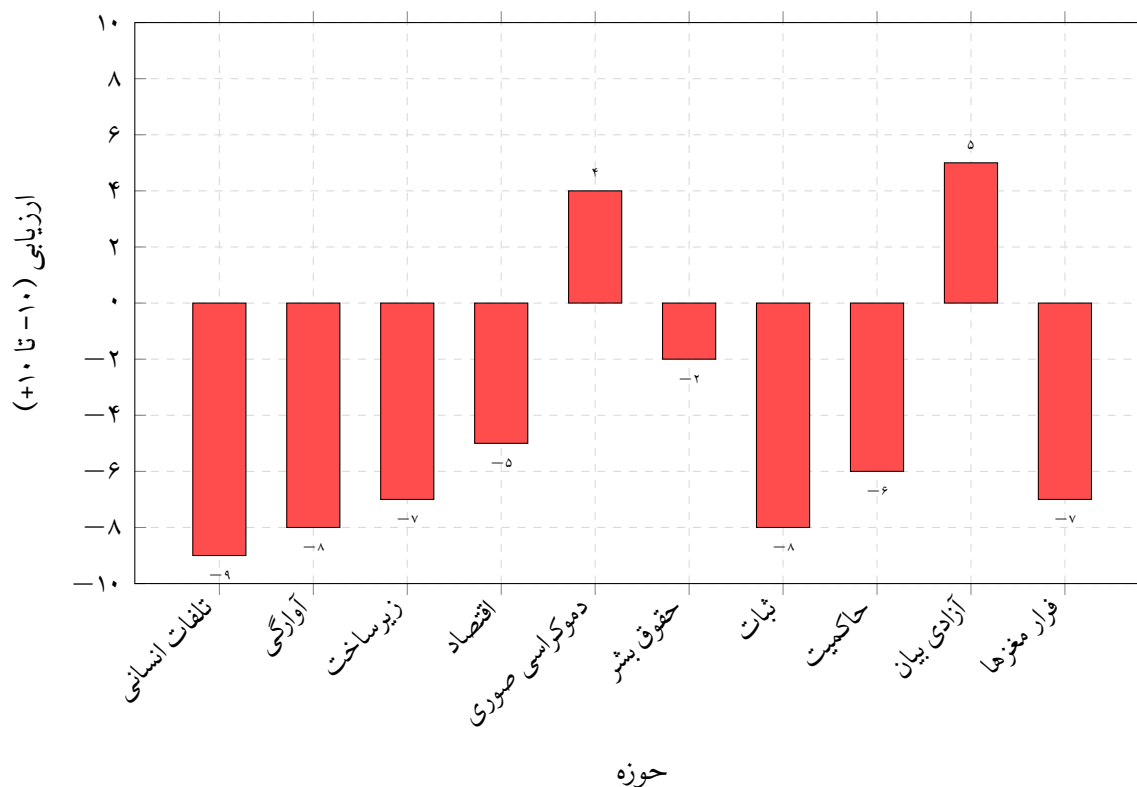
شاخص	قبل از ۲۰۰۳	۲۰۱۰-۲۰۰۵	۲۰۲۰-۲۰۲۳
آزادی بیان	بسیار ضعیف	متوسط	نسبتاً ضعیف
شکنجه‌ی دولتی	سیستماتیک	موجود	موجود
اعدام‌های خودسرانه	گسترده	موجود	محدود
حقوق زنان	محدود	تغییر اندک	بهبود جزئی
حقوق اقلیت‌ها	سرکوب سیستماتیک	بهبود نسبی	متغیر
آزادی رسانه	صفر	بهبود قابل توجه	رو به تضعیف

۴.۴ مدرنیته و ارزش‌های مدرن

۱.۴.۴ توسعه‌ی انسانی

شاخص توسعه‌ی انسانی (UNDP) عراق در Iraq Body Count:

ترازنامه‌ی هزینه-فایده‌ی مداخله‌ی ۲۰۰۳ در عراق

شکل ۱.۴: روند شاخص توسعه‌ی انسانی عراق و اردن

فصل ۵

تحلیل هزینه-فایده‌ی جامع

۱.۵ هزینه‌های انسانی

۱.۱.۵ تلفات مستقیم

جدول ۱.۵: برآوردهای مختلف تلفات انسانی جنگ عراق

منبع	بازه‌ی زمانی	تعداد تلفات
Lancet	۲۰۲۳-۲۰۰۳	۲۰۸'۰۰۰-۱۸۵'۰۰۰ (مستند)
مطالعه‌ی PLOS Medicine/ORB (۲۰۰۶)	۲۰۰۶-۲۰۰۳	۶۰۱'۰۰۰ (برآورد آماری)
IDP (۲۰۰۸)	۲۰۰۸-۲۰۰۳	۱'۰۳۳'۰۰۰ (برآورد)
پروژه‌ی هزینه‌های جنگ (براون)	۲۰۲۱-۲۰۰۳	۳۰۶'۰۰۰-۲۷۵'۰۰۰
تلفات نظامی آمریکا	۲۰۱۱-۲۰۰۳	۴'۴۸۷
تلفات ائتلاف	۲۰۱۱-۲۰۰۳	۳۱۸ (غیرآمریکایی)

۲.۱.۵ آوارگی

- آوارگان داخلی (IDP): حدود ۲/۸ میلیون نفر در اوج (۲۰۰۸-۲۰۰۷)
- پناهندگان خارجی: حدود ۲ میلیون نفر (عمدتاً به سوریه و اردن)
- موج دوم آوارگی (داعش): ۳/۴ میلیون آواره‌ی داخلی جدید (۲۰۱۷-۲۰۱۴)
- فرار مغزها: مهاجرت هزاران پزشک، مهندس، استاد دانشگاه و متخصص

۲.۵ هزینه‌های اقتصادی

۱.۲.۵ هزینه‌ها برای ایالات متحده

جدول ۲.۵: هزینه‌های اقتصادی جنگ عراق برای ایالات متحده

نوع هزینه	مبلغ (میلیارد دلار)
بودجه‌ی مستقیم نظامی (۲۰۰۳-۲۰۱۱)	۷۵۷
هزینه‌های مراقبت از جانبازان (بلندمدت)	۷۱۷-۴۰۰
بهره‌ی بدهی‌های جنگ	۶۰۰-۳۰۰
هزینه‌های دیپلماتیک و بازسازی	۶۰
هزینه‌های اقتصادی غیرمستقیم (افزایش قیمت نفت)	۸۰۰-۳۰۰
مجموع (برآورد استیگلیتز و بیلمز)	۳۱۰۰۰
مجموع (برآورد پروژه‌ی هزینه‌های جنگ، دانشگاه براون، ۲۰۲۱)	۲'۴۰۰-۲'۰۰۰

۲.۲.۵ هزینه‌ها برای عراق

جدول ۳.۵: هزینه‌های اقتصادی جنگ برای عراق

نوع هزینه	برآورد
تخریب زیرساخت‌های فیزیکی از دست رفتن تولید نفت (۲۰۰۳-۲۰۰۸)	۵۰-۳۵ میلیارد دلار
هزینه‌های بازسازی مورد نیاز فرار سرمایه‌ی انسانی	۶۰-۴۰ میلیارد دلار
از دست رفتن میراث فرهنگی (غار ت موزه‌ی ملی)	بیش از ۱۰۰ میلیارد دلار
هزینه‌های بهداشتی (آلودگی اورانیوم ضعیف شده)	غیرقابل محاسبه
مجموع برآورد شده (حداقل)	غیرقابل محاسبه بلندمدت و مستمر
	بیش از ۲۵۰ میلیارد دلار

۳.۵ تخریب زیرساخت‌ها

۱.۳.۵ زیرساخت‌های برق

ظرفیت تولید برق عراق قبل از حمله‌ی ۲۰۰۳ حدود ۴'۴۰۰ مگاوات بود. بمباران‌ها ظرفیت تولید را به کمتر از ۳'۳۰۰ مگاوات کاهش داد. تا ۲۰۲۳، ظرفیت اسمی به حدود ۲۸'۰۰۰ مگاوات رسیده اما تقاضا بالاتر است و قطعی برق همچنان مشکلی مزمن است.

۲.۳.۵ زیرساخت‌های آب و فاضلاب

- تخریب تصفیه‌خانه‌های آب در جریان جنگ
- آلودگی آب‌های زیرزمینی
- بحران آب بصره در ۲۰۱۸ (بستری شدن ۱۱۸'۰۰۰ نفر بر اثر مسمومیت)
- دسترسی به آب آشامیدنی سالم از ۹۵٪ (۱۹۹۰) به ۷۰٪ (۲۰۰۸) کاهش یافت

۳.۳.۵ زیرساخت‌های بهداشتی و آموزشی

- ترور و مهاجرت بیش از ۲۰۰۰ پزشک (۲۰۰۳-۲۰۰۷)
- تعطیلی یا تخریب صدها مدرسه و دانشگاه
- ترور بیش از ۵۰۰ استاد دانشگاه (۲۰۰۳-۲۰۱۲)

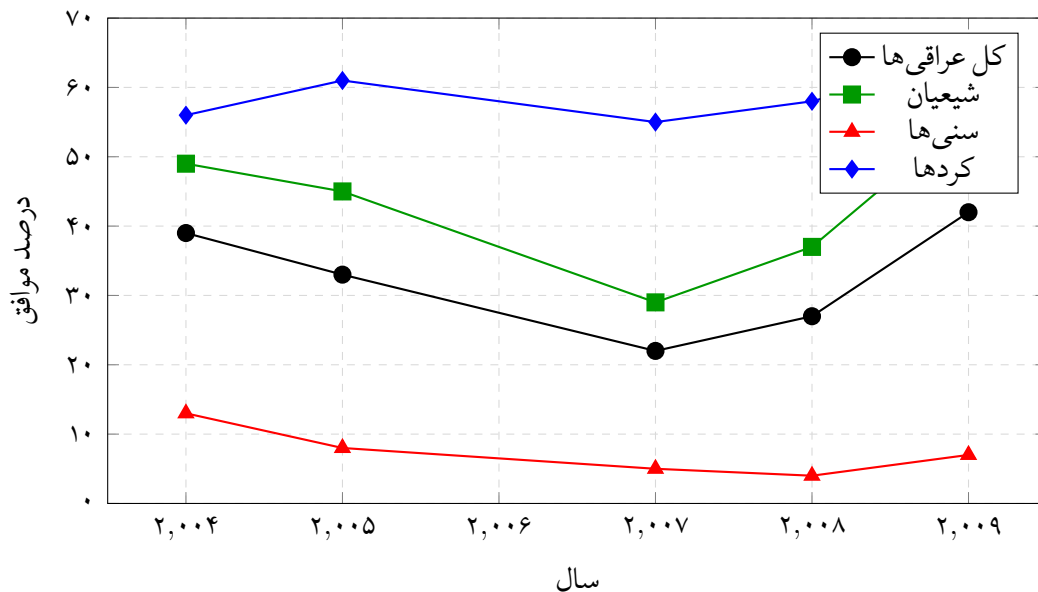
۴.۵ فواید و دستاوردها

جدول ۴.۵: فواید و دستاوردهای مداخله‌ی ۲۰۰۳

پایداری	شرح	حوزه
پایدار	پایان حکومت بعث و رهایی از سرکوب سیستماتیک	سقوط استبداد
نسبتاً پایدار	برگزاری انتخابات دوره‌ای	انتخابات
ناپایدار	فضای رسانه‌ای متکثر	آزادی رسانه
نسبتاً پایدار	نهادینه شدن فدرالیسم	خودمختاری کردستان
وابسته به نفت	افزایش تولید ناخالص داخلی (بعد از ۲۰۰۸)	رشد ABC News/BBC/NHK/ARD
شکننده	رشد سازمان‌های مردم‌نهاد	جامعه‌ی مدنی

۵.۵ ترازنامه‌ی کلی هزینه-فایده

«آیا حمله‌ی ۲۰۰۳ درست بود؟» - روند پاسخ‌های مثبت

شکل ۱.۵: ترازنامه‌ی هزینه-فایده‌ی مداخله‌ی ۲۰۰۳ (مقیاس -۱۰ تا +۱۰)

۶.۵ تحلیل هزینه-فایده بر اساس بازه‌ی زمانی

جدول ۵.۵: ارزیابی هزینه-فایده بر اساس بازه‌ی زمانی

بازه	هزینه‌های غالب	فواید احتمالی	تراز
کوتاه‌مدت (۲۰۰۳-۲۰۰۵)	تخریب، بی‌نظمی، غارت، تلفات	سقوط رژیم، آزادی نسبی	--
میان‌مدت (۲۰۰۵-۲۰۱۰)	جنگ داخلی فرقه‌ای، تروریسم	قانون اساسی، انتخابات	--
بلندمدت (۲۰۱۰-۲۰۱۵)	فساد، داعش، آوارگی جدید	رشد اقتصادی نسبی	--
طولانی‌مدت (۲۰۱۵-۲۰۲۳)	بی‌ثباتی، نفوذ خارجی، فساد	شکست داعش، جنبش اکتبر	-

نتیجه‌گیری فصل

تحلیل هزینه-فایده نشان می‌دهد که در هیچ بازه‌ی زمانی مورد بررسی، فواید حاصل از مداخله بر هزینه‌ها غلبه نداشته است. هرچند در بلندمدت شدت عدم تعادل کاهش یافته، اما ترازنامه همچنان منفی است. حتی خوش‌بینانه‌ترین ارزیابی‌ها نیز بر «هزینه‌ی فاجعه‌بار دستیابی به دستاوردهای محدود» تأکید دارند.

فصل ۶

نظرسنجی‌ها و دیدگاه شهروندان عراقی

۱.۶ مروری بر نظرسنجی‌های معتبر

از مهم‌ترین نظرسنجی‌های انجام‌شده درباره‌ی افکار عمومی عراقی‌ها می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

۱. نظرسنجی‌های **Gallup** (۲۰۰۹-۲۰۰۴): جامع‌ترین سلسله‌نظرسنجی‌ها در عراق پس از جنگ

۲. نظرسنجی‌های **Pew Research Center** (۲۰۱۲-۲۰۰۳): بخشی از نظرسنجی جهانی گالوپ

۳. نظرسنجی‌های **IRI** (۲۰۱۵-۲۰۰۳)

۴. نظرسنجی‌های **International Republican Institute (IRI)** (۲۰۱۳-۲۰۰۳)

۵. نظرسنجی‌های **Arab Barometer** (۲۰۰۹-۲۰۰۴)

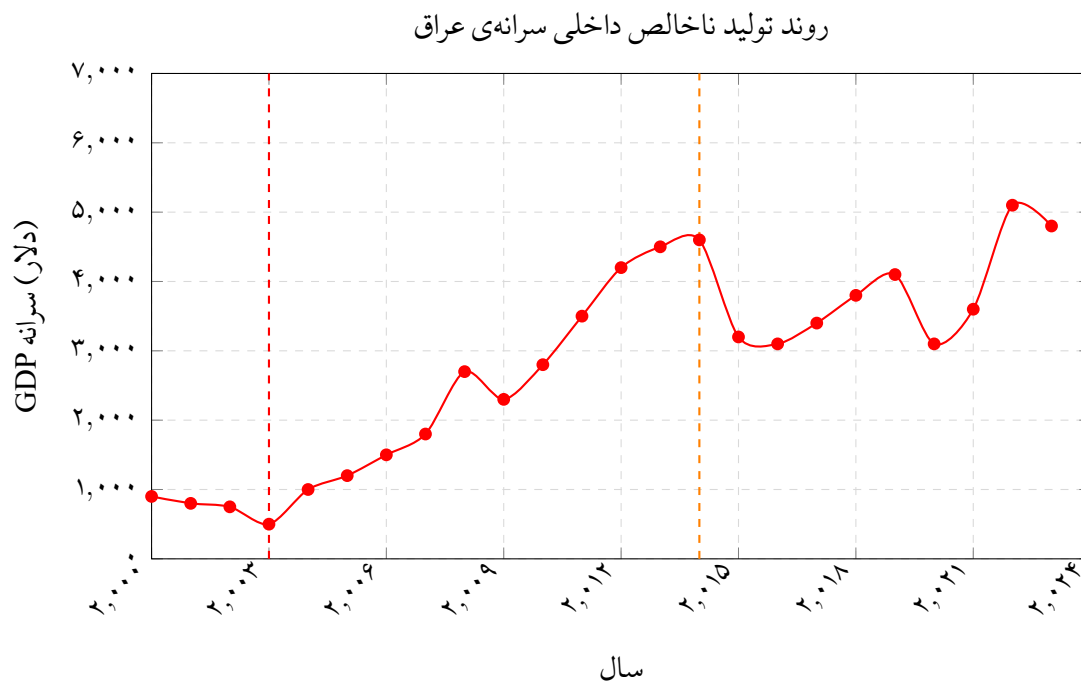
۶. بارومتر عرب (**World Values Survey**) (۲۰۰۶-۲۰۲۲)

۷. نظرسنجی ارزش‌های جهانی (**Tishreen Movement**) (۲۰۱۳، ۲۰۰۴)

۲.۶ آیا حمله «درست» بود؟

جدول ۱.۶: پاسخ عراقی‌ها به پرسش: «آیا حمله‌ی ۲۰۰۳ درست بود؟» (درصد موافق)

سال	کل	شیعه	سنی	کرد
۲۰۰۴	۳۹٪	۴۹٪	۱۳٪	۵۶٪
۲۰۰۵	۳۳٪	۴۵٪	۸٪	۶۱٪
۲۰۰۷	۲۲٪	۲۹٪	۵٪	۵۵٪
۲۰۰۸	۲۷٪	۳۷٪	۴٪	۵۸٪
۲۰۰۹	۴۲٪	۵۶٪	۷٪	۶۴٪

شکل ۱.۶: روند پاسخ‌های مثبت به پرسش «آیا حمله‌ی ۲۰۰۳ درست بود؟» - تفکیک قومی-مذهبی

۳.۶ رضایت از وضعیت کلی زندگی

جدول ۲.۶: رضایت عراقی‌ها از وضعیت کلی کشور (درصد رضایت‌مندان)

سال	جهت درست	جهت نادرست
۲۰۰۴	۵۱٪	۳۶٪
۲۰۰۵	۴۴٪	۴۵٪
۲۰۰۷	۲۲٪	۶۷٪
۲۰۰۸	۳۱٪	۵۹٪
۲۰۰۹	۴۱٪	۵۱٪

۴.۶ نگرش نسبت به حضور نیروهای خارجی

جدول ۳.۶: نگرش عراقی‌ها نسبت به حضور نیروهای ائتلاف

سال	پرسش کلیدی	خواهان خروج
۲۰۰۴	باید فوراً خارج شوند	۴۱٪
۲۰۰۵	باید بر اساس جدول زمانی خارج شوند	۶۵٪
۲۰۰۶	حملات علیه نیروهای ائتلاف مشروع است	۶۱٪
۲۰۰۷	باید فوراً خارج شوند	۴۷٪
۲۰۰۸	موافق توافق‌نامه‌ی خروج (SOFA)	۷۳٪

۵.۶ تحلیل تفاوت‌های جمعیت‌شناختی

۱.۵.۶ تفاوت‌های فرقه‌ای-قومی

تحلیل تفاوت‌ها

کردها: بالاترین حمایت از حمله. برای کردها، سقوط صدام به معنای پایان دهه‌ها سرکوب و فرصت خودمختاری بود. حدود ۶۰٪ مداوماً حمله را «درست» ارزیابی کردند.

شیعیان: موضع دوگانه و متغیر. از سقوط صدام خرسند بودند اما از پیامدهای جنگ (بی‌نظمی، خشونت فرقه‌ای، حضور نظامی خارجی) ناراضی بودند. حمایت از ۴۹٪ (۲۰۰۴) به ۲۹٪ (۲۰۰۷) کاهش و سپس به ۵۶٪ (۲۰۰۹) افزایش یافت.

سنی‌ها: شدیداً مخالف. حمله را اشغال تلقی کردند و از دست دادن قدرت سیاسی را تجربه کردند. مخالفت از ۸۷٪ (۲۰۰۴) به ۹۶٪ (۲۰۰۸) افزایش یافت.

۲.۵.۶ تفاوت‌های سنی و تحصیلاتی

- جوانان (۱۸-۳۰): سرخوردگی بیشتر از وضعیت پس از ۲۰۰۳، بیکاری بالا (حدود ۳۵٪ در ۲۰۲۰)
- تحصیل‌کردگان: نگرش انتقادی‌تر نسبت به عملکرد دولت‌های پس از ۲۰۰۳، اما ارزیابی مثبت‌تر نسبت به ارزش‌های دموکراتیک
- زنان: نگرانی بیشتر از امنیت و کاهش حقوق اجتماعی در برخی حوزه‌ها

۶.۶ نظرسنجی‌های بارومتر عرب

جدول ۴.۶: یافته‌های کلیدی بارومتر عرب (عراق)

درصد	یافته‌ی کلیدی	موج
۵۹٪	دموکراسی بهترین نظام حکومتی است	موج ۱ (۲۰۰۶)
۵۳٪	دموکراسی بهترین نظام حکومتی است	موج ۲ (۲۰۱۱)
۱۸٪	اعتماد به دولت	موج ۳ (۲۰۱۳)
۷۲٪	وضعیت اقتصادی بد یا بسیار بد	موج ۴ (۲۰۱۶)
۸۵٪	فساد بزرگ‌ترین چالش	موج ۵ (۲۰۱۹)
۸۱٪	نارضایتی از عملکرد دولت	موج ۷ (۲۰۲۲)

۷.۶ جنبش اکتبر ۲۰۱۹: صدای نسل جدید

جنبش اعتراضی اکتبر ۲۰۱۹ (Kanan Makiya) یکی از بزرگ‌ترین جنبش‌های مردمی تاریخ عراق بود. این جنبش:

- عمدتاً توسط جوانان شیعه رهبری شد
- شعار اصلی آن «نرید وطن» (وطن می‌خواهیم) بود
- خواستار پایان نظام محاصره، مبارزه با فساد، و استقلال از نفوذ خارجی بود

- بیش از ۶۰۰ کشته و ۲۰۰۰۰۰ زخمی بر جای گذاشت
- به استعفای نخست‌وزیر عادل عبدالمهدی و انتخابات زودهنگام ۲۰۲۱ منجر شد

فصل ۷

دیدگاه اندیشمندان و متخصصان

۱.۷ طیف‌بندی دیدگاه‌ها

دیدگاه‌های اندیشمندان و متخصصان درباره‌ی مداخلات خارجی در عراق را می‌توان در یک طیف از «تأیید مشروط» تا «مخالفت قاطع» دسته‌بندی کرد:

۱.۱.۷ گروه اول: موافقان مشروط (اقلیت)

این گروه عمدتاً شامل:

- برخی اندیشمندان کرد عراقی مانند برهم صالح و کنعان مکیه
- برخی محافظه‌کاران نوی آمریکایی مانند پل ولفووتیز و برنارد لوئیس
- برخی متفکران لیبرال مداخله‌گرا مانند مایکل ایگناتیف (در ابتدا)

استدلال‌های اصلی:

۱. صدام حسین ناقض حقوق بشر بود و مداخله‌ی بشردوستانه مشروع بود
۲. بدون مداخله‌ی خارجی، تغییر رژیم از درون ممکن نبود
۳. دموکراسی ناقص بهتر از دیکتاتوری کامل است
۴. مشکلات پس از ۲۰۰۳ ناشی از اجرای نادرست (نه اصل ایده) بود

کنعان مکیه

کنعان مکیه (Republic of Fear)، نویسنده‌ی عراقی-آمریکایی و نویسنده‌ی کتاب مهم جمهوری وحشت (Toby Dodge)، یکی از برجسته‌ترین حامیان عراقی حمله‌ی ۲۰۰۳ بود. او پیش‌بینی کرده بود که عراقی‌ها نیروهای آمریکایی را با «گل و شیرینی» استقبال خواهند کرد. مکیه بعدها در مصاحبه‌ای با نیویورکر (۲۰۰۷) از خوش‌بینی بیش از حد خود ابراز تأسف کرد:

«من در مورد آمادگی جامعه‌ی عراقی برای دموکراسی اشتباه کردم... ویرانی‌ای که صدام بر بافت اجتماعی عراق وارد کرده بود بسیار عمیق‌تر از آنچه تصور می‌کردم بود.»

۲.۱.۷ گروه دوم: منتقدان اجرا (مشروط)

این گروه بزرگ‌تر شامل اندیشمندانی است که اصل سرنگونی صدام را ضروری می‌دانستند اما از نحوه‌ی اجرا و برنامه‌ریزی پس از جنگ به شدت انتقاد دارند:

- **فالح عبدالجبار** (جامعه‌شناس عراقی): محاصره را «بازتولید استبداد در قالب تکثرگرایی» نامید
- **توبی داج** (Larry Diamond): انحلال ارتش و حزب بعث را «فاجعه‌بارترین تصمیمات» خواند
- **لری دایاموند** (CPA): مشاور De-Ba'athification که در کتاب فرصت‌های از دست رفته از شکست سیاست‌های آمریکا انتقاد کرد

انتقادات اصلی:

۱. فرمان شماره‌ی ۱ پل برمر: انحلال حزب بعث (Noam Chomsky) - تهمیش صدها هزار سنی
۲. فرمان شماره‌ی ۲ پل برمر: انحلال ارتش عراق - ایجاد ۴۰۰'۰۰۰ مرد مسلح بیکار
۳. برنامه‌ریزی ناکافی برای دوره‌ی پس از جنگ
۴. نادیده گرفتن پیچیدگی‌های قومی-مذهبی عراق

۳.۱.۷ گروه سوم: مخالفان اصولی (اکثریت در ادبیات علمی)

اکثریت اندیشمندان و پژوهشگران بین‌المللی و بسیاری از متفکران عراقی در این گروه قرار دارند:

- **نوام چامسکی** (The Shi'a Movement in Iraq): حمله را «تجاوز آشکار» و بزرگ‌ترین جنایت قرن ۲۱ خواند
- **حمید الخیون** (اندیشمند عراقی): نسبت به نابودی هویت ملی عراقی هشدار داد
- **عصام الخفاجی** (جامعه‌شناس عراقی): از شورای حاکمیتی کناره‌گیری کرد و فرایند را «ناکام» خواند
- **حنا بطاطو** (مورخ عراقی-فلسطینی): فرایند ملت‌سازی خارجی را بدون ریشه‌های اجتماعی بومی محکوم به شکست دانست

استدلال‌های اصلی:

۱. مداخله فاقد مشروعیت حقوقی بین‌المللی بود
۲. انگیزه‌ی اصلی دموکراتیزاسیون نبود (نفت، ژئوپلیتیک، هژمونی)
۳. دموکراسی از بیرون تحمیل شدنی نیست
۴. هزینه‌های انسانی هیچ توجیهی ندارد
۵. نتیجه‌ی عملی: دولت شکست‌خورده، جنگ فرقه‌ای، و ظهور داعش

۲.۷ تحلیل مبنای اختلافات

جدول ۱.۷: مبنای اختلاف دیدگاه‌ها درباره‌ی مداخله در عراق

مخالفان	موافقان	مبنای اختلاف
حاکمیت ملی مقدس	مداخله‌ی بشردوستانه مشروع	مبنای هنجاری
دموکراسی تحمیلی ناپایدار	دموکراسی ناقص بهتر از دیکتاتوری	مبنای تجربی
هویت ملی عراقی/عربی	اقلیت‌های سرکوب‌شده (کرد/شیعه)	مبنای هویتی
ضدامپریالیسم/واقع‌گرایی	لیبرالیسم مداخله‌گرا	مبنای ایدئولوژیک
مقایسه با بهترین سناریوها	مقایسه با بدترین سناریوها	مبنای روش‌شناختی
کوتاه/میان‌مدت	بلندمدت (نسل‌ها)	افق زمانی

۳.۷ اندیشمندان عراقی: نگاهی دقیق‌تر

۱.۳.۷ فالح عبدالجبار (۱۹۴۶-۲۰۱۸)

جامعه‌شناس برجسته‌ی عراقی و نویسنده‌ی کتاب شیعه در عراق (Freedom House). عبدالجبار تحلیل نوآورانه‌ای از ساختار قدرت پس از ۲۰۰۳ ارائه داد:

- نظام محاصره را «بازتولید اقتدارگرایی در لباس دموکراسی» خواند
- بر ضعف طبقه‌ی متوسط و نهادهای مدنی تأکید داشت
- معتقد بود دموکراسی بدون مبارزه‌ی طبقاتی داخلی پایدار نمی‌ماند

۲.۳.۷ سعد اسکندر (مدیر سابق آرشیو ملی عراق)

تلاش کرد میراث مستند رژیم بعث را حفظ کند تا هم عدالت انتقالی و هم حافظه‌ی تاریخی ممکن شود. او شاهد غارت و تخریب میلیون‌ها سند بود.

۳.۳.۷ رشید الخیون (پژوهشگر و نویسنده)

از منتقدان نظام محاصره و اسلام سیاسی پس از ۲۰۰۳. معتقد بود سقوط صدام فرصتی بود که به‌وسیله‌ی اسلام‌گرایان و دخالت‌های خارجی (به‌ویژه ایران) ضایع شد.

فصل ۸

ارزیابی سازمان‌های بین‌المللی

۱.۸ Freedom House

”Not Free” عراق را از ۲۰۰۳ تاکنون در دسته‌ی ”Partly Free” یا Freedom House قرار داده است:

جدول ۱.۸: ارزیابی (HRW) Human Rights Watch از عراق

سال	آزادی‌های سیاسی	آزادی‌های مدنی	وضعیت
۲۰۰۲ (قبل از حمله)	۷	۷	غیرآزاد
۲۰۰۵	۶	۵	غیرآزاد
۲۰۱۰	۵	۶	غیرآزاد
۲۰۱۵	۶	۶	غیرآزاد
۲۰۲۰	۵	۶	غیرآزاد
۲۰۲۳	-	-	غیرآزاد (۱۰۰/۲۹)

یافته‌ی کلیدی: عراق از ۷/۷ (بدترین) در دوره‌ی صدام به حدود ۵-۶ بهبود یافت اما هرگز به «آزاد» ارتقا نیافت. بهبود اندک و ناپایدار بود.

۲.۸ Amnesty International

دیده‌بان حقوق بشر در گزارش‌های سالانه‌ی خود:

- قبل از ۲۰۰۳: مستندسازی گسترده‌ی نقض حقوق بشر توسط رژیم بعث، از جمله انفال و حلبچه
- ۲۰۰۳-۲۰۰۵: نگرانی از بازداشت‌های خودسرانه، شکنجه در ابوغریب، و عدم پاسخگویی نیروهای ائتلاف
- ۲۰۰۶-۲۰۰۸: هشدار درباره‌ی جنگ داخلی فرقه‌ای و نقض حقوق بشر توسط همه‌ی طرف‌ها
- ۲۰۱۴-۲۰۱۷: مستندسازی جنایات داعش (نسل‌کشی ایزدی‌ها) و نیز نقض‌های شبه‌نظامیان شیعه
- ۲۰۱۹: محکومیت شدید سرکوب جنبش اکتبر

۳.۸ HRW

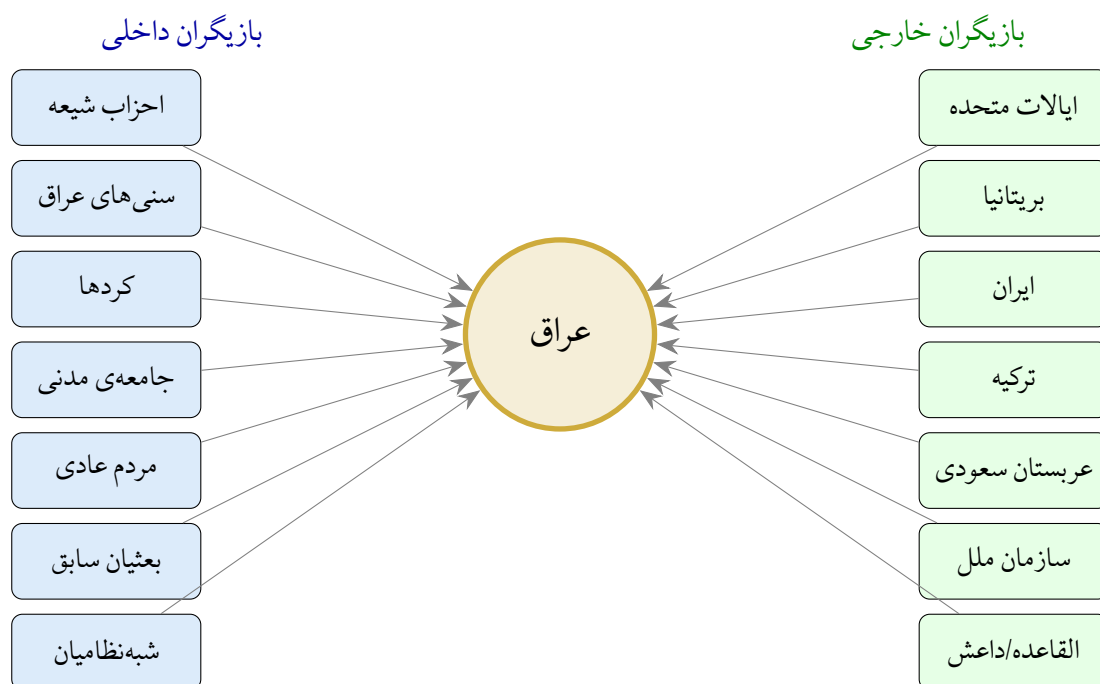
عفو بین‌الملل موضوعی مشابه Impunity داشته و بر موارد زیر تأکید کرده است:

- نقض حقوق بشر توسط نیروهای آمریکایی و بریتانیایی
- بی‌کیفری (Impunity) گسترده برای ناقضان حقوق بشر
- نارسایی نظام عدالت انتقالی
- محدودیت‌های فزاینده بر آزادی بیان و تجمع

۴.۸ بانک جهانی و برنامه‌ی توسعه‌ی سازمان ملل

۱.۴.۸ شاخص‌های اقتصادی

نقشه‌ی ذی‌نفعان مداخله‌ی ۲۰۰۳ در عراق

شکل ۱.۸: روند Fragile States Index سرانه‌ی عراق (۲۰۰۰-۲۰۲۳) - منبع: بانک جهانی

۵.۸ شاخص دولت‌های شکننده (Local Ownership)

جدول ۲.۸: رتبه‌ی عراق در شاخص دولت‌های شکننده

سال	امتیاز (از ۱۲۰)	رتبه (از بدترین)
۲۰۰۶	۱۰۹/۰	۴
۲۰۰۸	۱۱۰/۶	۵
۲۰۱۰	۱۰۷/۳	۷
۲۰۱۴	۱۰۲/۲	۱۱
۲۰۱۶	۱۰۴/۷	۱۱
۲۰۲۰	۹۶/۷	۱۷
۲۰۲۳	۹۱/۴	۲۳

تحلیل

روند شاخص دولت‌های شکننده نشان‌دهنده‌ی بهبود تدریجی اما بسیار کند عراق است. عراق از رتبه‌ی ۴ (۲۰۰۶) به ۲۳ (۲۰۲۳) ارتقا یافته، اما همچنان در دسته‌ی «هشدار بالا» قرار دارد. این بهبود عمدتاً نتیجه‌ی کاهش خشونت پس از ۲۰۰۸ و شکست داعش (۲۰۱۷) است، نه بهبود ساختاری حکمرانی.

۶.۸ شرایط و محدودیت‌های شناسایی شده توسط سازمان‌های بین‌المللی

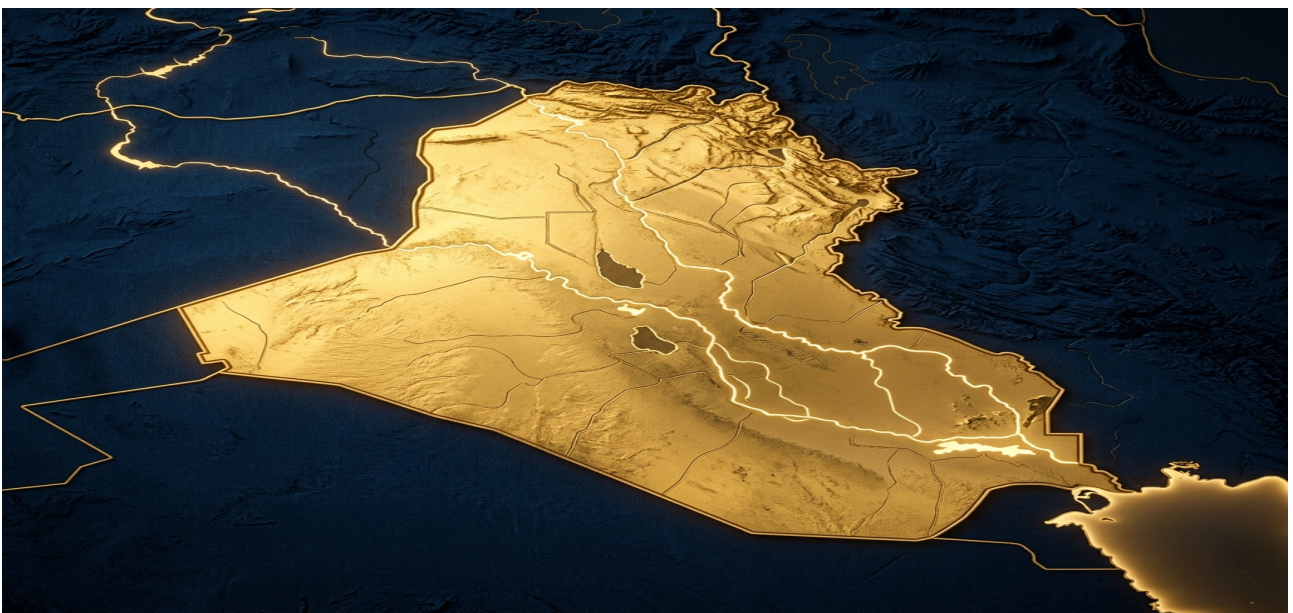
سازمان‌های بین‌المللی مجموعه‌ای از پیش‌شرط‌ها و محدودیت‌ها را برای موفقیت ملت‌سازی خارجی شناسایی کرده‌اند:

۱. مشروعیت بین‌المللی: حمله‌ی ۲۰۰۳ فاقد مجوز شورای امنیت بود ← تضعیف مشروعیت
۲. برنامه‌ریزی پس از جنگ: برنامه‌ریزی ناکافی و خوش‌بینانه ← فاجعه‌ی بی‌نظمی
۳. مالکیت محلی (Inclusivity): فرایند تحت سلطه‌ی بازیگران خارجی و تبعیدیان بود ← بی‌اعتمادی عمومی
۴. فراگیری (PKK): حذف سنی‌ها (بعث‌زدایی) ← شورش و تروریسم
۵. مدت تعهد: تعهد بلندمدت ناکافی ← خروج زود هنگام
۶. هماهنگی: عدم هماهنگی میان بازیگران بین‌المللی ← هدررفت منابع

فصل ۹

تحلیل ذی‌نفعان و بازیگران

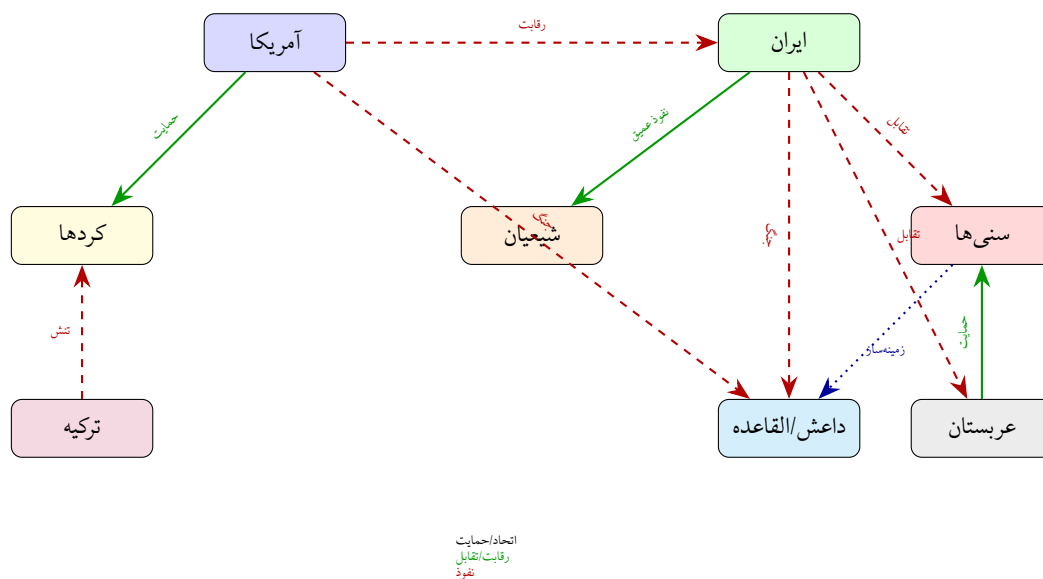
شکل ۱.۹: تحلیل ژئوپلیتیکی و نقشه‌ی ذی‌نفعان عراق - نمادی از تداخل منافع منطقه‌ای و بین‌المللی

۱.۹ نقشه‌ی ذی‌نفعان

۲.۹ ذی‌نفعان داخلی: تحلیل تفصیلی

۱.۲.۹ شیعیان عراق (حدود ۶۰٪ جمعیت)

- قبل از ۲۰۰۳: سرکوب سیستماتیک، حاشیه‌نشینی سیاسی
- پس از ۲۰۰۳: دستیابی به قدرت سیاسی از طریق دموکراسی عددی
- منافع: قدرت سیاسی، نمایندگی، پایان سرکوب
- هزینه‌ها: خشونت فرقه‌ای، نفوذ ایران، فساد نخبگان شیعه
- ارزیابی کلی: منافع نسبی اما نابرابر (نخبگان سیاسی سود بردند، نه توده‌ی مردم)

شکل ۲.۹: نقشه‌ی ذی‌نفعان مداخله‌ی ۲۰۰۳ در عراق

۲.۲.۹ سنی‌های عراق (حدود ۲۰٪ جمعیت)

- قبل از ۲۰۰۳: اقلیت حاکم، امتیازات ساختاری
- پس از ۲۰۰۳: از دست دادن قدرت، بعث‌زدایی، تهمیش
- هزینه‌ها: بیکاری، بی‌خانمانی، بمباران فلوجه (۲۰۰۴)، ظهور القاعده و داعش در مناطق سنی نشین
- ارزیابی کلی: بزرگ‌ترین بازندگان فرایند پس از ۲۰۰۳

۳.۲.۹ کردهای عراق (حدود ۱۵-۲۰٪ جمعیت)

- قبل از ۲۰۰۳: نسل‌کشی انفال، حلبچه، خودمختاری ناقص (پس از ۱۹۹۱)
- پس از ۲۰۰۳: فدرالیسم رسمی، رشد اقتصادی، امنیت نسبی
- منافع: خودمختاری، بازسازی، رشد، نمایندگی سیاسی
- هزینه‌ها: اختلافات داخلی، شکست فراندوم استقلال (۲۰۱۷)
- ارزیابی کلی: بزرگ‌ترین بهره‌مندان نسبی از فرایند پس از ۲۰۰۳

۴.۲.۹ اقلیت‌ها (مسیحیان، ایزدی‌ها، ترکمن‌ها، صابئین)

- مسیحیان: از حدود ۱/۵ میلیون (۲۰۰۳) به کمتر از ۳۰۰٬۰۰۰ (۲۰۲۰) کاهش یافتند
- ایزدی‌ها: قربانی نسل‌کشی داعش (۲۰۱۴)، هزاران کشته و ربوده‌شده
- ارزیابی کلی: از بزرگ‌ترین قربانیان بی‌ثباتی پس از ۲۰۰۳

۳.۹ ذی نفعان خارجی

۱.۳.۹ ایالات متحده آمریکا

- اهداف اعلامی: سرنگونی صدام، خلع سلاح‌های کشتار جمعی، دموکراتیزاسیون
- اهداف واقعی (مورد مناقشه): کنترل نفت، هژمونی منطقه‌ای، پایگاه‌های نظامی
- هزینه‌ها: ۴۰۴۸۷ سرباز کشته شده، بیش از ۳۲۰۰۰ زخمی، ۲-۳ تریلیون دلار
- نتیجه: تضعیف اعتبار بین‌المللی، تقویت ایران، «خستگی از جنگ» در افکار عمومی آمریکا

۲.۳.۹ جمهوری اسلامی ایران

- قبل از ۲۰۰۳: دشمن استراتژیک عراق بعثی
- پس از ۲۰۰۳: بزرگ‌ترین برنده‌ی ژئوپلیتیکی مداخله
- منافع: نفوذ عمیق در سیاست عراق از طریق احزاب و شبه‌نظامیان شیعه
- ابزارها: حمایت مالی و نظامی از الحشد الشعبی، نفوذ در دولت و پارلمان
- ارزیابی: بدون صرف هزینه‌ی نظامی مستقیم، بزرگ‌ترین بهره‌مند استراتژیک شد

۳.۳.۹ ترکیه

- نگرانی اصلی: خودمختاری کردستان عراق و تأثیر آن بر کردهای ترکیه
- حملات نظامی مکرر به شمال عراق علیه UNAMI
- مخالفت با رفراندوم استقلال کردستان (۲۰۱۷)
- روابط اقتصادی گسترده با اقلیم کردستان (صادرات نفت)

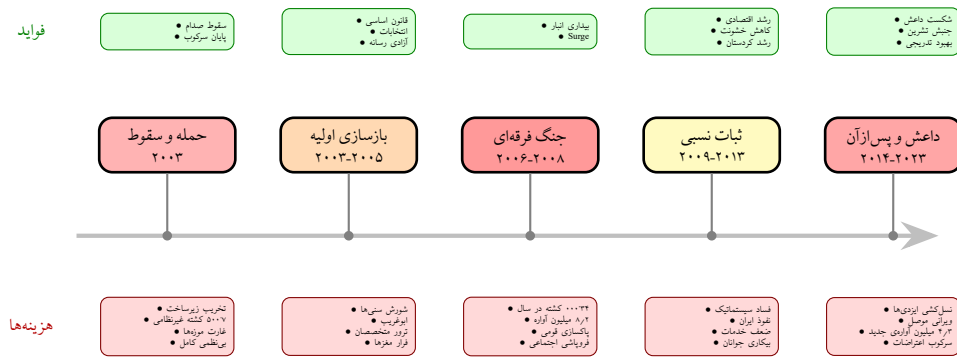
۴.۳.۹ عربستان سعودی و کشورهای عربی خلیج فارس

- نگرانی از تقویت نفوذ ایران در عراق («هلال شیعی»)
- حمایت غیررسمی از گروه‌های سنی
- تلاش برای بازگرداندن عراق به «محور عربی» (پس از ۲۰۱۷)
- بازگشایی سفارت در بغداد (۲۰۱۵) پس از ۲۵ سال

۵.۳.۹ سازمان ملل متحد

- مخالفت دبیرکل (کوفی عنان) با حمله‌ی ۲۰۰۳: «غیرقانونی از منظر منشور سازمان ملل»
- بمباران دفتر سازمان ملل در بغداد (اوت ۲۰۰۳): ۲۲ کشته از جمله سرجیو ویثرا دملو
- UNAMI (هیئت کمک‌رسانی سازمان ملل در عراق): نقش میانجی‌گری و گزارش‌دهی
- تصویب قطعنامه‌ی ۱۵۴۶ (۲۰۰۴): به رسمیت شناختن دولت موقت عراق

۴.۹ تحلیل تعاملات بین ذی‌نفعان

شکل ۳.۹: نقشه‌ی تعاملات بین ذی‌نفعان کلیدی در عراق پس از ۲۰۰۳

۵.۹ ماتریس منافع-قدرت ذی‌نفعان

جدول ۱.۹: ماتریس منافع-قدرت ذی‌نفعان در عراق پس از ۲۰۰۳

ذی‌نفع	قدرت	منافع	موضع نسبت به مداخله
آمریکا	بسیار بالا	بالا	مبتکر و مجری
ایران	بالا	بسیار بالا	بهره‌بردار استراتژیک
احزاب شیعه کردها	بالا	بسیار بالا	حامی مشروط
سنی‌های عراق	متوسط-بالا	بسیار بالا	حامی قوی مخالف
ترکیه	متوسط	بالا	نگران و مداخله‌گر
عربستان	متوسط	بالا	نگران از نفوذ ایران
مردم عادی	پایین	بسیار بالا	قربانی اصلی
سازمان ملل	محدود	متوسط	منتقد اما ناتوان
اقلیت‌ها	بسیار پایین	بسیار بالا	قربانی

فصل ۱۰

برندگان و بازندگان حمله‌ی ۲۰۰۳

۱.۱۰ مقدمه: معیارهای سنجش

برای شناسایی برندگان و بازندگان، معیارهای زیر را در نظر می‌گیریم:

۱. قدرت سیاسی: آیا قدرت سیاسی بازیگر افزایش یا کاهش یافت؟
۲. امنیت: آیا امنیت فیزیکی بهبود یا تضعیف شد؟
۳. رفاه اقتصادی: آیا وضعیت اقتصادی بهتر یا بدتر شد؟
۴. حقوق و آزادی‌ها: آیا حقوق و آزادی‌ها افزایش یا کاهش یافت؟
۵. نفوذ منطقه‌ای/بین‌المللی: آیا جایگاه منطقه‌ای بازیگر تقویت شد؟
۶. هویت و کرامت: آیا بازیگر احساس عزت یا تحقیر بیشتری دارد؟

۲.۱۰ برندگان نسبی

۱.۲.۱۰ اقلیم کردستان عراق

بزرگ‌ترین برنده‌ی نسبی: اقلیم کردستان

- خودمختاری فدرال رسمی با نیروهای مسلح (پیشمرگه)، پارلمان و دولت مستقل
- رشد اقتصادی چشمگیر: GDP سرانه از حدود ۸۰۰ دلار (۲۰۰۳) به بیش از ۶۰۰۰ دلار (۲۰۱۳)
- بازسازی زیرساخت‌ها و رونق ساختمانی
- اربیل به «دبی دیگر» تبدیل شد (لااقل تا ۲۰۱۴)
- امنیت نسبی بسیار بالاتر از بقیه‌ی عراق
- نمایندگی سیاسی در بغداد (ریاست جمهوری)
- اما: شکست فرماندوم استقلال (۲۰۱۷)، وابستگی به نفت، فساد و اقتدارگرایی داخلی

۲.۲.۱۰ جمهوری اسلامی ایران

بزرگ‌ترین برنده‌ی ژئوپلیتیکی: ایران

- حذف بزرگ‌ترین دشمن منطقه‌ای (صدام) بدون هزینه‌ی نظامی مستقیم
- نفوذ عمیق در دولت، پارلمان، و نیروهای مسلح عراق
- الحشد الشعبی به‌عنوان بازوی نظامی ایران در عراق
- تکمیل «هلال شیعی» (ایران-عراق-سوریه-لبنان)
- عراق به بزرگ‌ترین شریک تجاری ایران تبدیل شد
- تا ترور قاسم سلیمانی (ژانویه ۲۰۲۰) نفوذ ایران در اوج بود
- اما: جنبش اکتبر ۲۰۱۹ نشان داد بسیاری از شیعیان عراقی نیز با نفوذ ایران مخالف‌اند

۳.۲.۱۰ نخبگان سیاسی شیعه

- دستیابی به نخست‌وزیری و اکثریت پارلمانی
- کنترل بودجه‌ی نفتی و منابع دولتی
- اما: فساد گسترده، ناتوانی در خدمات‌رسانی، و سرخوردگی پایگاه اجتماعی خود (جنبش اکتبر)

۴.۲.۱۰ شرکت‌های نظامی و امنیتی خصوصی

- Halliburton، Halliburton/KBR و ده‌ها شرکت دیگر
- قراردادهای میلیاردی بدون نظارت کافی
- PTSD بیش از ۳۹/۵ میلیارد دلار قرارداد دولتی دریافت کرد

۳.۱۰ بازندگان

۱.۳.۱۰ مردم عادی عراق

بزرگ‌ترین بازنده: مردم عادی عراق

- تلفات: صدها هزار کشته‌ی غیرنظامی
- آوارگی: میلیون‌ها نفر آواره
- فقر: نرخ فقر از ۳۵٪ (۲۰۰۷) به ۲۵٪ (۲۰۲۳) کاهش یافته اما هنوز بالاست
- بیکاری: ۱۵-۳۵٪ (بسته به تعریف و منطقه)
- خدمات عمومی: برق، آب، بهداشت همچنان نامناسب
- امنیت: دو دهه زیستن در سایه‌ی خشونت و ترور
- روان‌شناختی: تروماهای جمعی، PTSD گسترده (تخمین ۲۰٪ جمعیت)

۲.۳.۱۰ سنی‌های عراق

بازنده‌ی ساختاری: سنی‌های عراق

- از دست دادن قدرت سیاسی سنتی
- بعث‌زدایی: صدها هزار نفر بیکار و تحقیرشده
- مناطق سنی‌نشین (انبار، موصل، صلاح‌الدین) بیشترین خسارت جنگ را متحمل شدند
- جنگ فلوجه (۲۰۰۴): تخریب گسترده‌ی شهر
- ویرانی موصل (۲۰۱۴-۲۰۱۷) در جنگ با داعش
- تهمیش سیاسی و اقتصادی → رادیکالیزاسیون → پیوستن به القاعده و داعش

۳.۳.۱۰ اقلیت‌های دینی

جدول ۱.۱۰: تأثیر بر اقلیت‌های دینی عراق

اقلیت	جمعیت ۲۰۰۳	جمعیت ۲۰۲۳	وضعیت
مسیحیان	۱٫۵ میلیون	۲۵۰-۳۰۰ هزار	مهاجرت گسترده
ایزدی‌ها	۷۰۰ هزار	۳۰۰-۴۰۰ هزار	نسل‌کشی داعش
صابئین مندایی	۷۰ هزار	کمتر از ۵ هزار	تقریباً نابود
یهودیان	کمتر از ۱۰۰	تقریباً صفر	ناپدید

۴.۳.۱۰ میراث فرهنگی و تمدنی

- غارت موزه‌ی ملی عراق (آوریل ۲۰۰۳): حدود ۱۵۰'۰۰۰ شیء باستانی
- تخریب کتابخانه‌ی ملی و آرشیو عثمانی

- ویرانی آثار باستانی نمرود، نینوا، و حطره توسط داعش
- غارت سیستماتیک محوطه‌های باستانی
- عراق به‌عنوان «گهواره‌ی تمدن» آسیب جبران‌ناپذیری دید

۵.۳.۱۰ ایالات متحده آمریکا

جدول ۲.۱۰: ترازنامه‌ی مداخله برای ایالات متحده

بُعد	ارزیابی
نظامی	۴۰۴۸۷ کشته، ۳۲'۰۰۰+ زخمی، هزاران مبتلا به PTSD
اقتصادی	۳-۲ تریلیون دلار هزینه
اعتبار بین‌المللی	تضعیف شدید (به‌ویژه پس از ابوغریب و عدم یافتن سلاح کشتار جمعی)
ژئوپلیتیک	تقویت ایران (دشمن استراتژیک) به جای تضعیف آن
داخلی	قطبی شدن سیاسی، بی‌اعتمادی عمومی به دولت
اهداف اعلامی	عمدتاً محقق نشده

۴.۱۰ جدول جامع برندگان و بازندگان

جدول ۳.۱۰: جدول جامع برندگان و بازندگان حمله‌ی ۲۰۰۳

بازیگر	قدرت	تأثیر	کوتاه	طولانی	توضیح
برندگان نسبی					
کردستان	++	+	++	+	خودمختاری و رشد
ایران	++	+	+	++	نفوذ منطقه‌ای
نخبگان شیعه	++	±	+	±	قدرت سیاسی
پیمانکاران نظامی	-	-	++	-	سود مالی
بازندگان					
مردم عادی	-	---	±	---	تلفات و رنج
سنی‌ها	---	---	-	---	تهمیش کامل
اقلیت‌ها	-	---	-	---	نسل‌کشی و مهاجرت
زیرساخت‌ها	-	-	---	-	تخریب گسترده
میراث فرهنگی	-	-	-	-	غارث و ویرانی
آمریکا	-	-	---	-	هزینه‌ی سنگین
ثبات منطقه‌ای	-	---	-	---	بی‌ثباتی مزمن

۵.۱۰ تحلیل: چرا ایران بزرگ‌ترین برنده شد؟

۱. حذف رقیب: صدام حسین بزرگ‌ترین دشمن منطقه‌ای ایران بود. آمریکا این دشمن را بدون هزینه برای ایران حذف کرد.

۲. دموکراسی عددی: شیعیان ۶۰٪ جمعیت عراق هستند. دموکراسی به معنای قدرت شیعیان و نفوذ طبیعی ایران بود.
۳. شبکه‌های از پیش موجود: ایران دهه‌ها با احزاب شیعه‌ی عراقی (مجلس اعلا، حزب الدعوه، جریان صدر) رابطه داشت.
۴. خلأ قدرت: انحلال ارتش و دولت عراق خلأ قدرتی ایجاد کرد که ایران پر کرد.
۵. الحشد الشعبی: جنگ با داعش فرصتی برای نهادینه‌سازی شبه‌نظامیان وابسته به ایران بود.

۶.۱۰ تحلیل: آبرونی تاریخی

آبرونی بزرگ مداخله‌ی ۲۰۰۳

مداخله‌ای که قرار بود:

- ایران را محاصره و تضعیف کند → ایران را تقویت کرد
- تروریسم را ریشه‌کن کند → داعش را زاد
- دموکراسی بیاورد → محاصره‌ی فرقه‌ای آورد
- ثبات منطقه‌ای ایجاد کند → بی‌ثباتی مزمن ایجاد کرد
- حقوق بشر را ارتقا دهد → بحران انسانی ایجاد کرد
- نمونه‌ای الهام‌بخش باشد → نمونه‌ای بازدارنده شد

فصل ۱۱

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

۱.۱۱ پاسخ به پرسش‌های پژوهش

۱.۱.۱۱ آیا مداخلات به دموکراتیزاسیون کمک کرد؟

پاسخ: بله، اما به شکلی بسیار ناقص و معیوب. مداخله‌ی ۲۰۰۳ فضایی برای دموکراسی صوری (انتخابات، قانون اساسی، تکثر حزبی) ایجاد کرد، اما دموکراسی ماهوی (حاکمیت قانون، پاسخگویی، حقوق اقلیت‌ها، شهروندی فراگیر) تحقق نیافت. نظام محاصره، دموکراسی را به ابزار تقسیم غنائم بین نخبگان فرقه‌ای تبدیل کرد.

۲.۱.۱۱ آیا به مدرنیته و ارزش‌های مدرن کمک کرد؟

پاسخ: عمدتاً خیر. در حالی که آزادی بیان و رسانه بهبود نسبی یافت، بسیاری از شاخص‌های مدرنیته (سکولاریزاسیون، حقوق زنان، حقوق فردی، عقلانیت بوروکراتیک) بهبود چندانی نداشتند یا حتی تضعیف شدند. قانون اساسی ۲۰۰۵ اسلام را منبع اصلی قانون‌گذاری قرار داد و هویت‌های فرقه‌ای تقویت شدند.

۳.۱.۱۱ آیا به حقوق بشر کمک کرد؟

پاسخ: مبهم و دوگانه. سرکوب سیستماتیک دولتی از نوع رژیم بعث پایان یافت، اما فرم‌های جدیدی از نقض حقوق بشر (خشونت فرقه‌ای، تروریسم، شبه‌نظامیان، بی‌کیفری) جایگزین شد. ترازنامه‌ی کلی حقوق بشری در دو دهه پس از ۲۰۰۳ بهبود اندکی نسبت به دوره‌ی بعث نشان می‌دهد، اما هزینه‌ی انسانی این بهبود اندک فاجعه‌بار بوده است.

۴.۱.۱۱ آیا کیفیت زندگی بهبود یافت؟

پاسخ: بسیار نابرابر و متناقض.

- Counter-Model سرانه افزایش یافته (عمدتاً به خاطر نفت)
- اما توزیع درآمد بسیار نابرابر، فساد سیستماتیک، و ناکارآمدی خدمات عمومی
- کردستان بهبود قابل توجه، مناطق سنی‌نشین تخریب شدید، مناطق شیعه‌نشین جنوب بهبود اندک
- شاخص توسعه‌ی انسانی بهبود تدریجی اما هنوز پایین‌تر از میانگین منطقه

۲.۱۱ اجماع علمی

اجماع غالب در ادبیات علمی

اکثریت قاطع پژوهشگران و متخصصان بر این باورند که:

۱. مداخله‌ی ۲۰۰۳ از نظر حقوقی نامشروع بود (فقدان مجوز شورای امنیت).
۲. انگیزه‌های اصلی دموکراتیزاسیون نبود (ژئوپلیتیک، نفت، هژمونی).
۳. برنامه‌ریزی پس از جنگ فاجعه‌بار بود (انحلال ارتش، بعث‌زدایی).
۴. هزینه‌های انسانی و اقتصادی به‌طور قابل‌توجهی بر فواید غلبه دارد.
۵. دموکراسی حاصل ناقص، شکننده و فرقه‌ای است.
۶. مداخله تجربه‌ی عراق را به «ضد نمونه» (Counterfactual) ملت‌سازی خارجی تبدیل کرده است.

هرچند اقلیتی از اندیشمندان (عمدتاً کرد و برخی لیبرال‌های مداخله‌گرا) بر ضرورت سرنگونی صدام و دستاوردهای محدود اما واقعی (انتخابات، آزادی بیان، فدرالیسم) تأکید می‌کنند.

۳.۱۱ درس‌های آموخته

۱. دموکراسی تحمیل شده از بیرون پایدار نیست - بدون نهادهای مدنی بومی، طبقه‌ی متوسط قوی، و فرهنگ سیاسی دموکراتیک، انتخابات به تنهایی دموکراسی نمی‌آورد.
۲. برنامه‌ریزی پس از جنگ حیاتی است - جنگ آسان بود؛ صلح غیرممکن شد.
۳. فراگیری ضروری است - حذف سنی‌ها زمینه‌ساز شورش و تروریسم شد.
۴. شناخت محلی حیاتی است - نادیده گرفتن پیچیدگی‌های قومی-مذهبی-قبیله‌ای فاجعه‌بار بود.
۵. تعهد بلندمدت ضروری است - ملت‌سازی فرایندی نسلی است، نه پروژه‌ای چند ساله.
۶. مشروعیت بین‌المللی مهم است - عمل یک‌جانبه مشروعیت فرایند را تضعیف کرد.
۷. هزینه‌ی فرصت - منابع صرف شده در عراق می‌توانست صرف بازسازی افغانستان یا کمک‌های توسعه‌ای شود.

۴.۱۱ سناریوی ضدواقعی: اگر حمله نمی‌شد چه؟

هرچند سناریوی ضدواقعی (Thomas Ricks) ذاتاً حدسی است، اما برخی احتمالات:

- صدام حسین احتمالاً در قدرت می‌ماند (یا جانشینی خانوادگی)
- سرکوب ادامه می‌یافت اما بدون فاجعه‌ی انسانی جنگ
- بهار عربی (۲۰۱۱) ممکن بود عراق را هم درگیر کند
- داعش (لااقل در شکل کنونی) ظهور نمی‌کرد

- ایران نفوذ کنونی را نداشت
- اقلیت‌ها (مسیحیان، ایزدی‌ها) مهاجرت نمی‌کردند
- اما: کردها همچنان سرکوب شده بودند و امکان نسل‌کشی مجدد وجود داشت

۵.۱۱ کلام آخر

«مداخله‌ی ۲۰۰۳ در عراق شاید بزرگ‌ترین اشتباه استراتژیک سیاست خارجی آمریکا از جنگ ویتنام تاکنون باشد. آنچه قرار بود نمایش قدرت و ارزش‌های آمریکایی باشد، به نمایش محدودیت‌های قدرت نظامی در ایجاد تغییرات سیاسی و اجتماعی تبدیل شد.»

- فرانسیس فوکویاما، ۲۰۰۶

«ما عراق را آزاد نکردیم. ما عراق را باز کردیم... و از آن جعبه‌ی پاندورا همه چیز بیرون ریخت.»

- توماس ریکس (Fiasco)، نویسنده‌ی Shock & Awe

گاه‌شمار تفصیلی حوادث

۱. گاه‌شمار ۲۰۰۳-۲۰۲۳

جدول ۱: گاه‌شمار تفصیلی حوادث عراق (۲۰۰۳-۲۰۲۳)

تاریخ	رویداد	شرح	تأثیر
۲۰۰۳			
۲۰ مارس	آغاز حمله	عملیات Surge	شروع جنگ
۹ آوریل	سقوط بغداد	سرنگونی مجسمه‌ی صدام	پایان رژیم بعث
۱۰-۱۲ آوریل	غارت موزه‌ی ملی	سرقت ۱۵۰۰۰ شیء	فاجعه‌ی فرهنگی
۱ مه	اعلام پیروزی بوش	«مأموریت انجام شد»	خوش‌بینی کاذب
۱۶ مه	فرمان شماره ۱ برمر	بعث‌زدایی	تهمیش سنی‌ها
۲۳ مه	فرمان شماره ۲ برمر	انحلال ارتش عراق	۴۰۰۰۰۰۰ بیکار مسلح
۱۳ ژوئیه	شورای حاکمیتی	تشکیل اولین نهاد حاکمیتی	محاصره‌ی اولیه
۱۹ اوت	بمباران دفتر سازمان ملل	۲۲ کشته از جمله دملو	خروج بین‌المللی‌ها
۱۴ دسامبر	دستگیری صدام	در تکریت	نمادین
۲۰۰۴			
آوریل	افشای ابوغریب	عکس‌های شکنجه	رسوایی جهانی
آوریل-مه	نبرد اول فلوجه	محاصره‌ی شهر	تنش فرقه‌ای
ژوئن	انتقال حاکمیت	دولت موقت علاوی	نمادین
نوامبر-دسامبر	نبرد دوم فلوجه	تخریب گسترده‌ی شهر	ویرانی
۲۰۰۵			
ژانویه	انتخابات پارلمانی	تحریم سنی‌ها، مشارکت ۵۸٪	ناقص
اوت-اکتبر	قانون اساسی	رفراندوم با ۷۸٪ موافق	سند بنیادین
نوامبر	کشف زندان مخفی	شکنجه توسط نیروهای امنیتی شیعه	بحران اعتماد
دسامبر	انتخابات دوم	مشارکت ۷۹٪	بهترین انتخابات
۲۰۰۶			
۲۲ فوریه	بمباران مرقد سامرا	ویرانی گنبد طلایی	آغاز جنگ فرقه‌ای
ژوئن	کشته شدن زرقاوی	رهبر القاعده در عراق	تأثیر محدود
۳۰ دسامبر	اعدام صدام حسین	در عید قربان	تنش فرقه‌ای بیشتر
۲۰۰۷			
ژانویه	استراتژی «افزایش نیرو»	SOFA: ۳۰۰۰۰۰ سرباز اضافی	کاهش نسبی خشونت

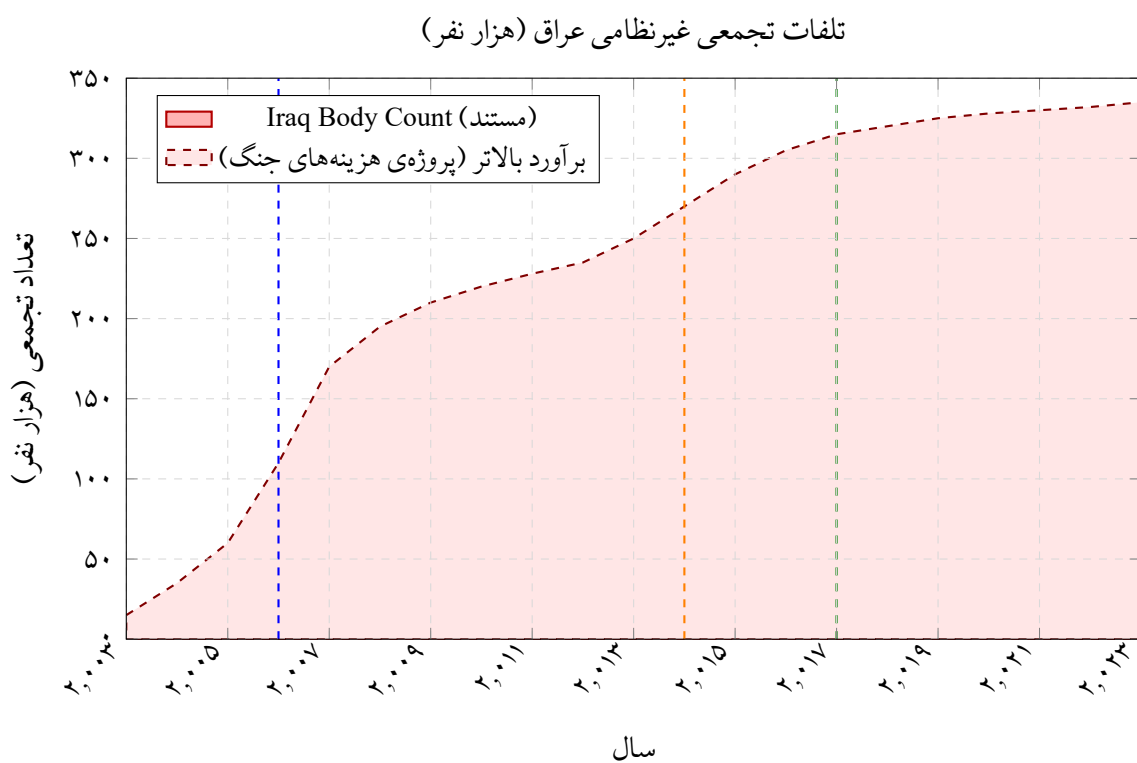
ادامه در صفحه‌ی بعد

ادامه از صفحه‌ی قبل			
تاریخ	رویداد	شرح	تأثیر
سپتامبر ۲۰۱۱-۲۰۰۸	کشتار بلک‌واتر	۱۷ غیرنظامی در میدان نسور	خشم عمومی
۲۰۰۸	توافقنامه‌ی ABC/BBC/NHK	جدول زمانی خروج آمریکا	گام به سوی حاکمیت
مارس ۲۰۱۰	انتخابات پارلمانی	بحران ۹ ماهه‌ی تشکیل دولت	شکندگی
دسامبر ۲۰۱۱	خروج نیروهای آمریکایی	پایان رسمی حضور نظامی	خلأ قدرت
۲۰۱۷-۲۰۱۴			
ژوئن ۲۰۱۴	سقوط موصل	داعش دومین شهر عراق را گرفت	بحران وجودی
ژوئن ۲۰۱۴	فتوای جهاد آیت‌الله سیستانی	تشکیل الحشد الشعبی	نهادینه شدن شبه‌نظامی
اوت ۲۰۱۴	نسل‌کشی ایزدی‌ها	شنگال (سنجار)	فاجعه‌ی انسانی
ژوئیه ۲۰۱۷	آزادسازی موصل	پس از ۹ ماه جنگ شهری	ویرانی موصل
سپتامبر ۲۰۱۷	فراندوم استقلال کردستان	۹۳٪ موافق، اما شکست سیاسی	بحران کرد-بغداد
۲۰۲۳-۲۰۱۹			
اکتبر ۲۰۱۹	جنبش اکتبر (تشرین)	اعتراضات گسترده	۶۰۰+ کشته
ژانویه ۲۰۲۰	ترور سلیمانی و المهندس	حمله‌ی پهپادی آمریکا	بحران دیپلماتیک
اکتبر ۲۰۲۱	انتخابات زودهنگام	مشارکت ۴۱٪	بی‌اعتمادی
اکتبر ۲۰۲۲	نخست‌وزیری سودانی	پس از یک سال بن‌بست	ثبات نسبی

ادامه در صفحه‌ی بعد

اینفوگرافی هزینه‌ها و فواید در هر مقطع

۲. نمودار جریان زمانی

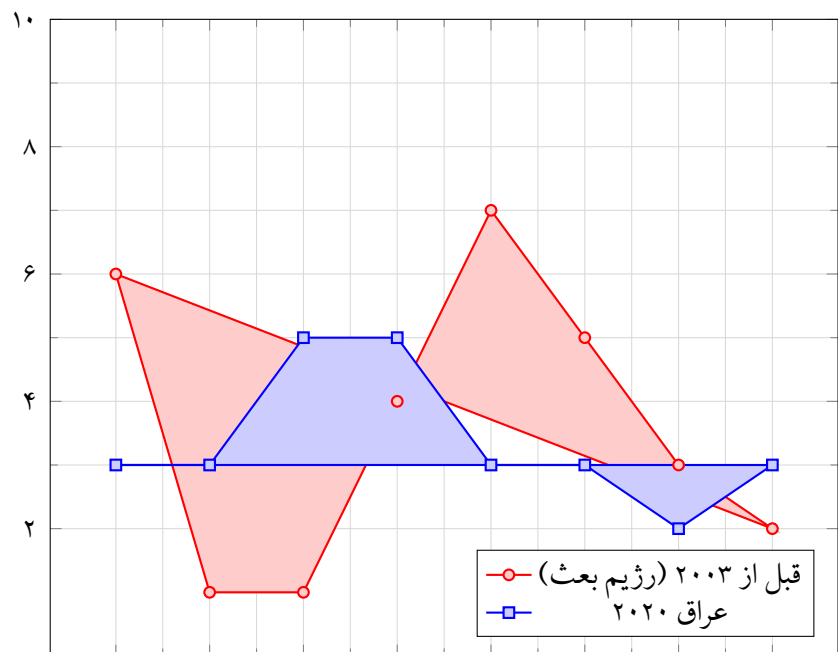

شکل ۱: اینفوگرافی هزینه‌ها و فواید مداخله‌ی ۲۰۰۳ در هر مقطع زمانی

۳. نمودار تجمعی هزینه‌ها

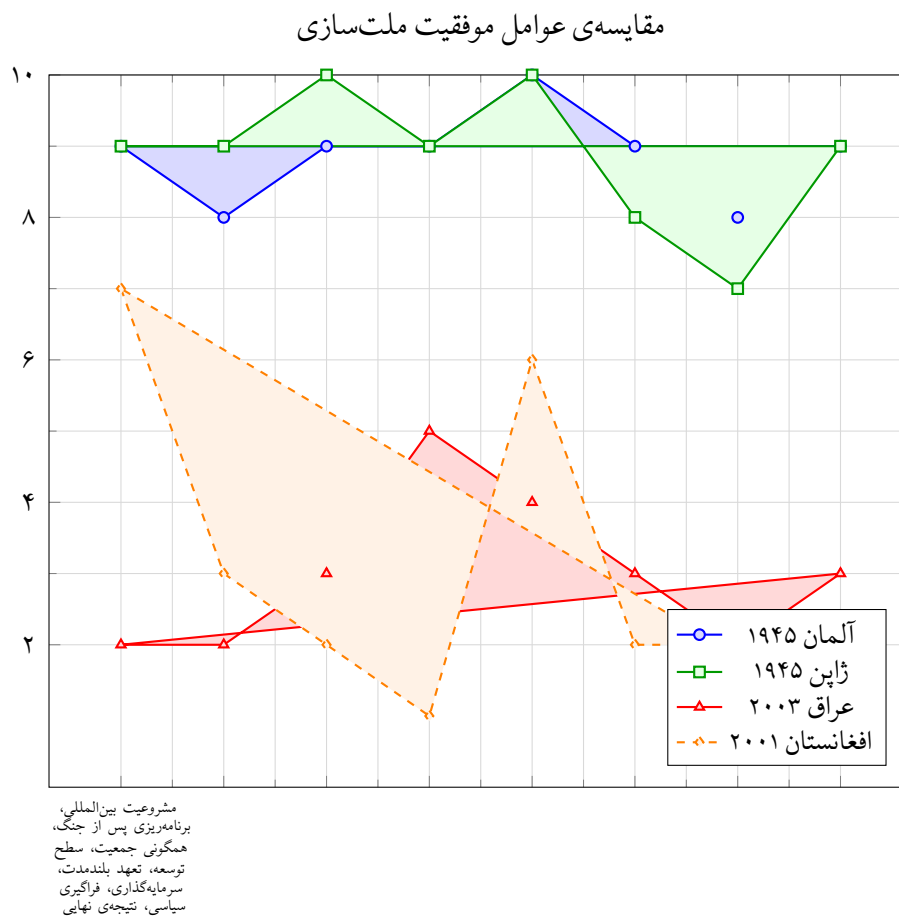
۴. نمودار مقایسه‌ای وضعیت عراق: قبل و بعد

مقایسه‌ی وضعیت عراق

ثبات سیاسی، حقوق بشر، آزادی بیان، رشد اقتصادی، امنیت، خدمات عمومی، حاکمیت قانون، برابری اجتماعی

شکل ۲: تلفات تجمعی غیرنظامی عراق (۲۰۰۳-۲۰۲۳)

شکل ۳: مقایسه‌ی رادار: عراق قبل و بعد از ۲۰۰۳ (مقیاس ۱۰-۰)

فهرست منابع اصلی نظرسنجی‌ها

جدول ۲: فهرست نظرسنجی‌های اصلی مورد استفاده

مؤسسه	شرح	بازه	حجم نمونه
Gallup	نظرسنجی جامع عراق	۲۰۰۹-۲۰۰۴	۲'۵۰۰-۲'۰۰۰
Pew Research	نظرسنجی جهانی	۲۰۱۲-۲۰۰۳	+۱'۰۰۰
IRI	نظرسنجی جهانی	۲۰۱۵-۲۰۰۳	+۱'۰۰۰
NDI	نظرسنجی افکار عمومی	۲۰۱۳-۲۰۰۳	+۳'۰۰۰
Arab Barometer	نظرسنجی سیاسی	۲۰۰۹-۲۰۰۴	+۲'۰۰۰
WVS	بارومتر عرب	۲۰۲۲-۲۰۰۶	+۱'۲۰۰
UNDP/Iraq	ارزش‌های جهانی	۲۰۱۳، ۲۰۰۴	+۲'۳۰۰
World Bank	شاخص توسعه‌ی انسانی	۲۰۲۲-۲۰۰۴	ملی
Transparency Intl.	شاخص‌های حکمرانی	۲۰۲۲-۲۰۰۳	ملی
ICRSS Baghdad	شاخص ادراک فساد	۲۰۲۳-۲۰۰۳	ملی
De-Ba'athification	مرکز تحقیقات عراق	۲۰۲۲-۲۰۰۸	+۱'۵۰۰

واژه‌نامه‌ی تخصصی

جدول ۳: واژه‌نامه‌ی تخصصی فارسی-انگلیسی

اصطلاح فارسی	اصطلاح انگلیسی	تعریف
بعث‌زدایی	Muhasasa	فرایند حذف اعضای حزب بعث از مناصب دولتی و نظامی
محاصصه	Failed State	نظام سهمیه‌بندی قدرت بر اساس هویت فرقه‌ای و قومی
دولت شکست‌خورده	Nation-Building	دولتی که توان اعمال حاکمیت مؤثر بر قلمروی خود را ندارد
ملت‌سازی	State-Building	فرایند ایجاد هویت ملی و نهادهای سیاسی پایدار
دولت‌سازی	Humanitarian Intervention	ایجاد و تقویت نهادهای دولتی و ظرفیت حکمرانی
مداخله‌ی بشردوستانه	Democratic Peace	مداخله‌ی نظامی برای جلوگیری از نقض گسترده‌ی حقوق بشر
صلح دموکراتیک	Transitional Justice	نظریه‌ای که مدعی عدم جنگ بین دموکراسی‌هاست
عدالت انتقالی	Regime Change	مجموعه‌ی اقداماتی برای پاسخگویی به نقض‌های حقوق بشر در دوران گذار
تغییر رژیم	Impunity	تغییر نظام سیاسی حاکم بر یک کشور
بی‌کیفری	Good Governance	معافیت ناقضان حقوق بشر از مجازات
حکمرانی خوب	Power Vacuum	حکمرانی مبتنی بر شفافیت، پاسخگویی، مشارکت و حاکمیت قانون
خلأ قدرت	Ethnic Cleansing	وضعیتی که در آن هیچ نهادی توان اعمال اقتدار مؤثر را ندارد
پاکسازی قومی	PMF/PMU	اخراج اجباری یک گروه قومی یا مذهبی از یک منطقه
الحشد الشعبی	CPA	نیروهای بسیج مردمی عراق (شبه‌نظامیان عمدتاً شیعه)
سی‌پی‌ای	SOFA	اقتدار موقت ائتلاف - حکومت نظامی آمریکا بر عراق (۲۰۰۳-۲۰۰۴)
سופا	Anbar Awakening	توافق‌نامه‌ی وضعیت نیروها - قرارداد خروج نظامی آمریکا از عراق
بیداری انبار	Sectarian Democracy	اتحاد قبایل سنی علیه القاعده (۲۰۰۶-۲۰۰۸)

ادامه در صفحه‌ی بعد

اصطلاح فارسی	اصطلاح انگلیسی	تعریف
دموکراسی فرقه‌ای	Neoconservatives	دموکراسی مبتنی بر هویت‌های فرقه‌ای به جای شهروندی
محافظه‌کاران نو	Resource Curse	جریان فکری-سیاسی آمریکایی حامی صدور دموکراسی با زور

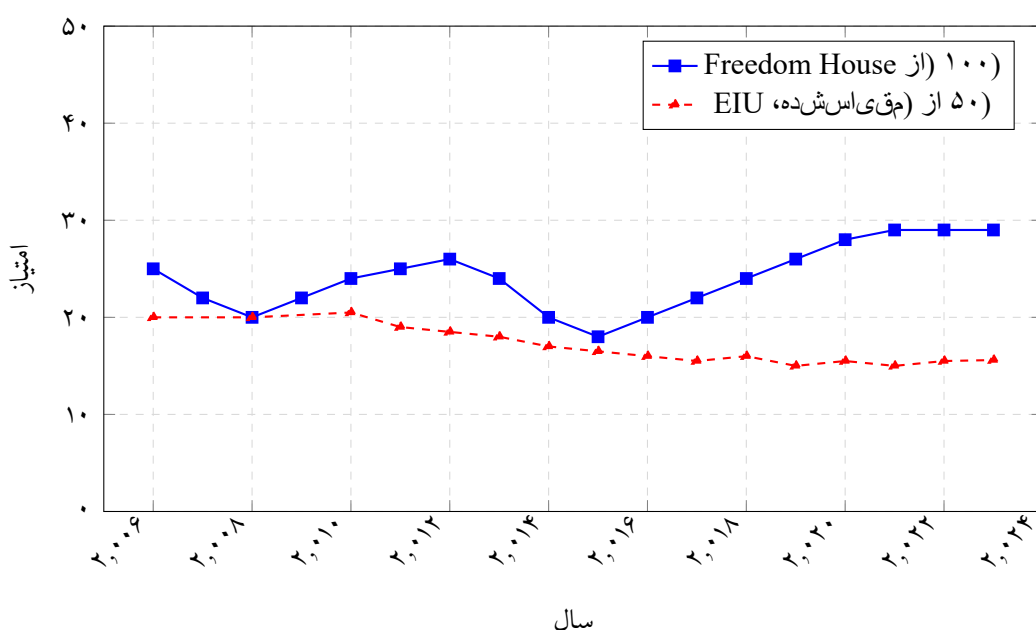

ادامه در صفحه‌ی بعد

تحلیل تطبیقی: عراق در مقایسه با سایر تجربه‌های ملت‌سازی

۵. جدول تطبیقی جامع

روند شاخص‌های دموکراسی عراق

جدول ۴: مقایسه تطبیقی تجربه‌های ملت‌سازی خارجی

معیار	آلمان (۱۹۴۵)	ژاپن (۱۹۴۵)	عراق (۲۰۰۳)	افغانستان (۲۰۰۱)	لیبی (۲۰۱۱)
نوع مداخله	اشغال کامل	اشغال کامل	حمله و اشغال	حمله و حضور	حمایت هوایی
مشروعیت بین‌المللی	بالا (جنگ جهانی)	بالا	پایین (بدون مجوز)	بالا (پس از ۱۱/۹)	متوسط (قطعنامه ۱۹۷۳)
مدت حضور	ده‌ها سال	ده‌ها سال	۸ سال	۲۰ سال	حداقلی
همگونی جمعیت	بالا	بسیار بالا	پایین	بسیار پایین	پایین
سطح توسعه قبلی	صنعتی	صنعتی	متوسط (نفتی)	بسیار پایین	متوسط (نفتی)
تجربه‌ی دموکراتیک	وایمار	تایشو	ناچیز	ناچیز	ناچیز
هزینه‌ی بازسازی	پلن مارشال (۱۳ میلیارد)	بازسازی جامع	ناکافی و ناهماهنگ	محدود	تقریباً صفر
نتیجه (۲۰ سال بعد)	دموکراسی پایدار	دموکراسی پایدار	دموکراسی شکننده	سقوط (طالبان)	دولت شکست خورده
موفقیت	بسیار بالا	بسیار بالا	پایین	شکست	شکست

۶. تحلیل علل تفاوت

۱.۶. چرا آلمان و ژاپن موفق شدند؟

۱. شکست کامل: هر دو کشور به‌طور کامل شکست خورده بودند و مقاومت نداشتند.
۲. همگونی جمعیت: شکاف‌های قومی و مذهبی عمیق وجود نداشت.
۳. سطح توسعه: هر دو کشور صنعتی بودند با نیروی کار ماهر و طبقه‌ی متوسط.
۴. تجربه‌ی دموکراتیک: هر دو تجربه‌ی (هرچند ناقص) دموکراسی داشتند.
۵. تعهد بلندمدت: آمریکا دهه‌ها حضور نظامی و اقتصادی داشت.
۶. سرمایه‌گذاری سنگین: پلن مارشال ۱۳ میلیارد دلار (معادل ۱۵۰ میلیارد دلار امروز) در بازسازی اروپا سرمایه‌گذاری کرد.
۷. جنگ سرد: ضرورت مقابله با شوروی انگیزه‌ی بالایی برای موفقیت ایجاد کرد.

۲.۶. چرا عراق موفق نشد؟

۱. شکاف‌های عمیق: عراق جامعه‌ای عمیقاً تقسیم‌شده بود (شیعه/سنی/کرد).
۲. انحلال نهادها: انحلال ارتش و بعث‌زدایی نهادهای موجود را نابود کرد بدون جایگزینی مؤثر.
۳. برنامه‌ریزی ناکافی: پنتاگون برنامه‌ریزی وزارت خارجه را نادیده گرفت.
۴. تعهد ناکافی: منابع بازسازی ناکافی و خروج نسبتاً زودهنگام.
۵. مداخله‌ی همسایگان: ایران، عربستان، سوریه و ترکیه هرکدام بازی خود را داشتند.
۶. فرهنگ سیاسی: فقدان تجربه‌ی دموکراتیک و سنت مشارکت سیاسی.
۷. اقتصاد نفتی: «نفرین منابع» (Stiglitz & Bilmes) - نفت مانع از شکل‌گیری قرارداد اجتماعی بین دولت و ملت شد.
۸. فقدان مشروعیت: حمله‌ی یک‌جانبه بدون مجوز شورای امنیت.

۷. نمودار عنکبوتی مقایسه‌ای

مدل تحلیلی ذی نفعان

۸. ماتریس قدرت-منفعت

شکل ۵: ماتریس قدرت-منفعت ذی نفعان مداخله‌ی ۲۰۰۳

۹. تحلیل آسیب پذیری

مهم ترین یافته‌ی تحلیل ذی نفعان

بزرگ ترین آبرونی مداخله‌ی ۲۰۰۳ آن است که بازیگرانی که بیشترین «منفعت» (تأثیرپذیری) از نتیجه داشتند - یعنی مردم عادی عراق، اقلیت‌ها و سنی‌ها - کمترین «قدرت» را در شکل‌دهی به فرایند داشتند. در مقابل، بازیگرانی با بالاترین قدرت - آمریکا و ایران - عمدتاً منافع ژئوپلیتیکی خود را دنبال کردند. این عدم تقارن بین قدرت و آسیب‌پذیری، ریشه‌ی اصلی شکست پروژه‌ی ملت‌سازی در عراق است.

جدول جامع منابع پژوهشی کلیدی

جدول ۵: منابع پژوهشی کلیدی درباره‌ی مداخله در عراق

نویسنده	عنوان	ناشر/نشریه	سال	یافته‌ی اصلی
Stiglitz & Bilmes	The Three Trillion Dollar War	W.W. Norton	۲۰۰۸	هزینه‌ی جنگ تا ۳ تریلیون دلار
Burnham et al.	Mortality after the 2003 invasion	The Lancet	۲۰۰۶	۶۰۱٬۰۰۰ تلفات اضافی
Diamond, Larry	Squandered Victory	Times Books	۲۰۰۵	شکست سیاست‌های بازسازی آمریکا
Dodge, Toby	Iraq: From War to a New Authoritarianism	Routledge	۲۰۱۲	گذار از جنگ به اقتدارگرایی جدید
Ricks, Thomas	Fiasco	Penguin	۲۰۰۶	شکست نظامی و سیاسی آمریکا
Chandrasekaran, R.	Imperial Life in the Emerald City	Knopf	۲۰۰۶	ناکارآمدی CPA در منطقه‌ی سبز
Packer, George	The Assassins' Gate	Farrar, Straus	۲۰۰۵	روایت جامع از تصمیم تا فاجعه
Makiya, Kanan	Republic of Fear	University of California	۱۹۸۹	تحلیل رژیم وحشت بعثی
Allawi, Ali	The Occupation of Iraq	Yale UP	۲۰۰۷	تحلیل خودی از اشغال
Hashim, Ahmed	Insurgency and Counter-Insurgency in Iraq	Cornell UP	۲۰۰۶	تحلیل شورشگری
Visser, Reidar	A Responsible End?	Just World Books	۲۰۱۰	تحلیل فدرالیسم و فرقه‌گرایی
Abduljabar, Faleh	The Shi'a Movement in Iraq	Saqi Books	۲۰۰۳	تحلیل جنبش شیعی
Tripp, Charles	A History of Iraq	Cambridge UP	۲۰۰۷	تاریخ جامع عراق مدرن
Fukuyama, Francis	State-Building	Cornell UP	۲۰۰۴	نظریه‌ی دولت‌سازی
Dobbins, James et al.	America's Role in Nation-Building	RAND	۲۰۰۳	مقایسه‌ی تجربه‌های ملت‌سازی
Gordon & Trainor	Cobra II	Pantheon	۲۰۰۶	تحلیل نظامی حمله
Sky, Emma	The Unraveling	PublicAffairs	۲۰۱۵	خاطرات مشاور نظامی در عراق
Cockburn, Patrick	The Rise of Islamic State	Verso	۲۰۱۵	تحلیل ظهور داعش
Isakhan, Benjamin	Democracy in Iraq	Routledge	۲۰۱۵	تحلیل دموکراسی پس از ۲۰۰۳
پروژه‌ی هزینه‌های جنگ	Costs of War	دانشگاه براون	۲۰۲۱	برآورد جامع هزینه‌ها

ادامه در صفحه‌ی بعد

تحلیل SWOT عراق پس از ۲۰۰۳

پایان سند

این سند تحلیلی بر پایه‌ی منابع علمی معتبر تدوین شده و هدف آن ارائه‌ی تصویری جامع، چندبعدی و متوازن از پیامدهای مداخلات خارجی در عراق است.

هرگونه نتیجه‌گیری نهایی در این حوزه وابسته به ارزش‌ها، معیارهای سنجش، و افق زمانی مورد نظر تحلیل‌گر است.

تاریخ عراق همچنان در حال نگاشته شدن است و ارزیابی نهایی این مداخلات تنها از افق نسل‌های آینده ممکن خواهد بود.

تدوین: ۱۴۰۴ - تمامی حقوق محفوظ است

شکل ۶: تحلیل *The Three Trillion Dollar War: The True Cost of the Iraq Conflict*. W.W. Norton & Company. عراق پس از ۲۰۰۳

منابع و مآخذ

کتابها

- Diamond, L. (2005). *Squandered Victory: The American Occupation and the Bungled Effort to Bring Democracy to Iraq*. Times Books. [۱]
- Dodge, T. (2012). *Iraq: From War to a New Authoritarianism*. Routledge. [۲]
- Ricks, T. E. (2006). *Fiasco: The American Military Adventure in Iraq*. Penguin Press. [۳]
- Chandrasekaran, R. (2006). *Imperial Life in the Emerald City: Inside Iraq's Green Zone*. Alfred A. Knopf. [۴]
- Packer, G. (2005). *The Assassins' Gate: America in Iraq*. Farrar, Straus and Giroux. [۵]
- Makiya, K. (1998). *Republic of Fear: The Politics of Modern Iraq*. University of California Press. [۶]
- Allawi, A. A. (2007). *The Occupation of Iraq: Winning the War, Losing the Peace*. Yale University Press. (اولین چاپ ۱۹۸۹) [۷]
- Tripp, C. (2007). *A History of Iraq*. 3rd ed. Cambridge University Press. [۸]
- Fukuyama, F. (2004). *State-Building: Governance and World Order in the 21st Century*. Cornell University Press. [۹]
- Dobbins, J. et al. (2003). *America's Role in Nation-Building: From Germany to Iraq*. RAND Corporation. [۱۰]
- Gordon, M. R., & Trainor, B. E. (2006). *Cobra II: The Inside Story of the Invasion and Occupation of Iraq*. Pantheon Books. [۱۱]
- Sky, E. (2015). *The Unraveling: High Hopes and Missed Opportunities in Iraq*. PublicAffairs. [۱۲]
- Cockburn, P. (2015). *The Rise of Islamic State: ISIS and the New Sunni Revolution*. Verso Books. [۱۳]
- Isakhan, B. (2015). *Democracy in Iraq: History, Politics, Discourse*. Routledge. [۱۴]
- Hashim, A. S. (2006). *Insurgency and Counter-Insurgency in Iraq*. Cornell University Press. [۱۵]
- Visser, R. (2010). *A Responsible End? The United States and the Iraqi Transition, 2005-2010*. Just World Books. [۱۶]

- Abduljabar, F. (2003). *Shi'a Movements in Iraq*. Saqi Books. [١٧]
- Haddad, F. (2011). *Sectarianism in Iraq: Antagonistic Visions of Unity*. Oxford University Press. [١٨]
- Batatu, H. (1978). *The Old Social Classes and the Revolutionary Movements of Iraq*. Princeton University Press. [١٩]
- Dawisha, A. (2009). *Iraq: A Political History from Independence to Occupation*. Princeton University Press. [٢٠]
- Marr, P. (2012). *The Modern History of Iraq*. 3rd ed. Westview Press. [٢١]
- Chomsky, N. (2003). *Hegemony or Survival: America's Quest for Global Dominance*. Metropolitan Books. [٢٢]
- Bremer, L. P. III. (2006). *My Year in Iraq: The Struggle to Build a Future of Hope*. Simon & Schuster. [٢٣]
- Galbraith, P. W. (2006). *The End of Iraq: How American Incompetence Created a War Without End*. Simon & Schuster. [٢٤]
- Burnham, G. et al. (2006). "Mortality after the 2003 invasion of Iraq: a cross-sectional cluster sample survey." *The Lancet*, 368(9545), 1421-1428. [٢٥]
- مقالات علمي
- Hagopian, A. et al. (2013). "Mortality in Iraq Associated with the 2003-2011 War and Occupation." *PLOS Medicine*, 10(10), e1001533. [٢٦]
- Doyle, M. W. (1983). "Kant, Liberal Legacies, and Foreign Affairs." *Philosophy & Public Affairs*, 12(3), 205-235. [٢٧]
- Helman, G. B., & Ratner, S. R. (1992). "Saving Failed States." *Foreign Policy*, (89), 3-20. [٢٨]
- Dodge, T. (2013). "State and society in Iraq ten years after regime change." *International Affairs*, 89(2), 241-257. [٢٩]
- Anderson, L., & Stansfield, G. (2005). "The Implications of Elections for Federalism in Iraq." *Publius: The Journal of Federalism*, 35(3), 359-382. [٣٠]
- Dawisha, A. (2010). "Iraq: A Vote Against Sectarianism." *Journal of Democracy*, 21(3), 26-40. [٣١]
- Isakhan, B. (2012). "The Iraq War, the Democratic Peace, and the Neoconservative Agenda." *Australian Journal of Political Science*, 47(2), 177-191. [٣٢]
- Hinnebusch, R. (2007). "The US Invasion of Iraq: Explanations and Implications." *Critique: Critical Middle Eastern Studies*, 16(3), 209-228. [٣٣]
- Crawford, N. C. (2021). "The Iraq War: 20 Years of Costs." *Costs of War Project*, Watson Institute, Brown University. [٣٤]

گزارش‌ها و منابع سازمانی

- Freedom House. (2004–2023). *Freedom in the World: Iraq Country Reports*. Annual. [۳۵]
- Human Rights Watch. (2003–2023). *World Report: Iraq Chapter*. Annual. [۳۶]
- Amnesty International. (2003–2023). *Annual Report: Iraq*. Annual. [۳۷]
- Transparency International. (2003–2023). *Corruption Perceptions Index: Iraq*. Annual. [۳۸]
- Fund for Peace. (2006–2023). *Fragile States Index: Iraq*. Annual. [۳۹]
- Economist Intelligence Unit. (2006–2023). *Democracy Index: Iraq*. Annual. [۴۰]
- UNDP. (2004–2023). *Human Development Report: Iraq*. Annual. [۴۱]
- World Bank. (2003–2023). *Iraq Economic Monitor*. Various issues. [۴۲]
- Iraq Body Count. (2003–2023). *Documented Civilian Deaths from Violence*. Database. [۴۳]
<https://www.iraqbodycount.org>
- ABC News/BBC/NHK. (2004–2009). *Iraq: Where Things Stand* (Poll series). [۴۴]
- Gallup. (2003–2012). *Gallup World Poll: Iraq*. Various years. [۴۵]
- Arab Barometer. (2006–2022). *Arab Barometer Wave I–VII: Iraq Country Reports*. [۴۶]
- Pew Research Center. (2003–2015). *Global Attitudes Survey: Iraq*. Various years. [۴۷]
- International Crisis Group. (2003–2023). *Iraq Reports and Briefings*. Various. [۴۸]
- RAND Corporation. (2005). Dobbins, J. et al. *The UN's Role in Nation-Building: From the Congo to Iraq*. [۴۹]
- Special Inspector General for Iraq Reconstruction (SIGIR). (2013). *Learning from Iraq: A Final Report*. [۵۰]

منابع فارسی و عربی

- [۵۱] عبدالجبار، فالح. (۲۰۱۲). العمامة والأفندي: سوسيولوجيا خطاب وحركات الاحتجاج الديني. بيروت: دار الجديد.
- [۵۲] الخفاجي، عصام. (۲۰۰۴). عراق الأمس واليوم والمستقبل. مجموعه مقالات.
- [۵۳] الخيون، رشيد. (۲۰۰۷). ۱۰۰ عام من الإسلام السياسي بالعراق. بيروت: دار مدارك.
- [۵۴] معروف، خالد سليمان. (۲۰۱۵). الدولة والمجتمع في العراق. عمان: دار أمانة.
- [۵۵] حسن، حميد. (۲۰۱۰). «بررسی جامعه‌شناختی تأثیرات جنگ ۲۰۰۳ بر ساختار اجتماعی عراق». مجله‌ی مطالعات خاورمیانه، ۵(۲)، ۴۵-۷۸.

پایان سند

این سند تحلیلی بر پایه‌ی منابع علمی معتبر تدوین شده و هدف آن ارائه‌ی تصویری جامع، چندبعدی و متوازن از پیامدهای مداخلات خارجی در عراق است.

هرگونه نتیجه‌گیری نهایی در این حوزه وابسته به ارزش‌ها، معیارهای سنجش، و افق زمانی مورد نظر تحلیل‌گر است.

تاریخ عراق همچنان در حال نگاشته شدن است و ارزیابی نهایی این مداخلات تنها از افق نسل‌های آینده ممکن خواهد بود.

تدوین: فروردین ۱۴۰۵ - تمامی حقوق محفوظ است